

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Sociální exkluze v ČR a EU

Diplomová práce

Zpracovala: Bc. Karolína Vaverková

Vedoucí práce: JUDr. Tomáš Louda, CSc.

Plzeň, 2018

Prohlášení:

„Prohlašuji tímto, že jsem tuto diplomovou práci na téma „*Sociální exkluze v ČR a EU*“ zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny prameny a potřebné odkazy na citace dle autorského zákona a obecných zvyklostí.“

Plzeň březen 2018

.....
Bc. Karolína Vavřková

Poděkování:

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu své diplomové práce JUDr. Tomáši Loudovi, CSc., za cenné rady, ochotu a vstřícnost při poskytnutých konzultacích. Dále bych ráda poděkovala své rodině za možnost studia a podporu při něm.

Obsah

1. Úvod	1
2. Sociální exkluze z pohledu terminologického	2
2.1. Označení nového jevu	2
2.2. Příčiny exkluze v historickém kontextu	4
3. Indikátory sociální exkluze	7
3.1. Dělení indikátorů sociální exkluze	7
4. Složky sociální exkluze	9
4.1. Ekonomická exkluze	9
4.2. Prostorová exkluze	12
4.3. Sociální složka sociální exkluze	14
4.4. Symbolická exkluze	16
4.5. Kulturní a politická exkluze	18
5. Následky života v podmínkách sociální exkluze	19
5.1. Psychologické následky	19
5.2. Somatické následky	19
5.3. Behaviorální následky	21
6. Sociální exkluze a sociální práce	22
6.1. Vztah sociální exkluze a sociální práce	22
6.2. Reakce na sociální exkluzi ve vztahu k sociální práci	24
7. Chudoba a sociální exkluze	27
7.1. Kultura chudoby	27
7.2. Kritika kultury chudoby	29
8. Sociální vyloučení a romská populace	31
8.1. Vyloučení Romů v historické perspektivě	31
8.2. Sociální vyloučení Romů	32
8.3. Podoba sociálního vyloučení Romů	32
8.3.1. Omezený přístup na trh práce	33
8.3.2. Nevzdělanost a negramotnost	35
8.3.3. Chudoba a nízké příjmy	38
8.3.4. Problematika bydlení, sídelní segregace	39
8.3.5. Omezený přístup ke službám	42
8.3.6. Řídké či neexistující sociální sítě	43
9. Problémy na straně sociální práce	44

9.1. Systém.....	44
9.1.1. Čí je zakázka sociální práce?.....	44
9.1.2. Případy kdy se nevyplatí pracovat.....	46
9.1.3. Jaký je cíl práce se sociálně exkludovanými?	47
9.1.4. Omezené možnosti sociálního pracovníka jako jednotlivce	49
10. Kritická sociální práce a sociálně exkludování.....	51
11. Antiopresivní přístupy	53
12. Sociální exkluze v pojetí Evropské unie	55
12.1 Historické vnímání sociální exkluze v prostředí Evropské unie	55
12.2 Lisabonská strategie	57
12.3 Strategie Evropa 2020	59
12.3.1 Strategie Evropa 2020 a Česká republika.....	61
12.4 Stav sociální exkluze v České republice a jeho postavení v rámci žebříčku zemí Evropské Unie	63
13. Závěr	65
14. Resumé.....	67
15. Seznam zdrojů.....	68
16. Přílohy.....	70

1. Úvod

Pojem sociální exkluze můžeme vymezit jako odraz nerovnosti jednotlivců nebo celých skupin obyvatelstva při jejich participaci na životě společnosti, přičemž je tato nerovnost výsledkem nedostatku příležitostí pro všechny, kteří mají zájem podílet se na životě společnosti, a plodí jejich nemožnost spolupodílet se na tomto životě, jejich izolaci a odtržení od společnosti. Nerovný přístup se týká všech oblastí života, důraz je však kladen na vzdělání, trh práce, bydlení, zdravotní péči a sociální ochranu. Přístup k těmto oblastem integračně zajišťuje stát, tržní hospodářství a občanská společnost. Za osoby ohrožené sociální exkluzí jsou považováni především ty, kteří mají oslabenou vazbu alespoň k jedné z uvedených integračních rovin.

Cílem mé práce bylo vysvětlit čtenáři pojem exkluze jako takový, popsat vznik tohoto jevu, vymezit jeho příčiny a chyby systému, které ho způsobují a jaké následky má život v podmínkách sociální exkluze. Snažila jsem se vytvořit ucelený soubor, který by měl zjednodušovat a osvětlovat danou problematiku z více úhlů. Zpočátku práce jsem vymezila pojem exkluze z pohledu terminologického a popsala jeho příčiny v rámci historického kontextu. Dále jsem se věnovala indikátorům sociální exkluze, které jsou významným prostředkem pro orientaci dané problematice. Poté jsme popsala složky sociální exkluze, které jsou v praxi propojené a vzájemně se ovlivňují a v různých situacích pak vystupují v rozdílné intenzitě. Dále jsem popsala psychologické, somatické a behaviorální následky života v podmínkách sociální exkluze. Poté jsem se věnovala vztahu sociální exkluze a sociální práce a jejím následným reakcím, ať už v jejím pozitivním smyslu, tak ze strany jejích problémů a disfunkcí. Dále jsem vymezila pojem kultury chudoby a jeho kritiku ze strany sociologů a antropologů. Následně jsem celou kapitolu věnovala romské populaci, která tíživou situací sociálního vyloučení postižena nejvíce. Poté jsem se zaměřila na problémy na straně sociální práce, ať už ze strany státu jako zadavatele systému sociální práce, tak ze strany sociálních pracovníků, kteří jsou klíčovými aktéry. Dále nastiňuji kritiku a nefunkčnost a neúčelnost sociální práce jako takové. Následně popisuji antiopresivní přístupy, které spadají pod sociální práci se sociálně vyloučenými. Závěrečná kapitola diplomové práce je věnována sociální exkluzi v pojetí Evropské unie, kde je nejdříve popisují strategie Evropské unie k řešení sociální exkluze a následně popisují stav sociální exkluze v České republice a jeho postavení v rámci žebříčku zemí Evropské unie.

2. Sociální exkluze z pohledu terminologického

2.1. Označení nového jevu

Termín sociální exkluze má své kořeny již v šedesátých letech 20. století, kdy byl poprvé použit ve Francii pro označení specifické situace určitých skupin chudých obyvatel, kteří byli vyloučeni ze systému sociálního zabezpečení. Od poloviny šedesátých let až do poloviny let sedmdesátých se tímto pojmem označuje individuální životní neúspěch, který výrazně kontrastuje s rostoucím blahobytem zbytku společnosti. Toto označení se používá jen velmi zřídka a výhradně jako synonyma bídy a marginality.¹

Do poloviny sedmdesátých let 20. století byla exkluze považována pouze jako okrajový sociální problém. Předpokládalo se, že lidé postižení sociálním vyloučením budou postupně začleněni do fungující společnosti, která se ustavila během úspěšných let poválečných. Koncem sedmdesátých let 20. století se začíná zvětšovat zájem o sociální problémy a to díky masovému nárůstu nezaměstnanosti, v jehož důsledku se chudoba z okrajového pole vnímání dostává pomalu do popředí. Co se označení problému týče, se spíše než pojem exkluze preferuje termín „nová chudoba“.

Až koncem osmdesátých let se výraz exkluze pevně uchytil a plně ovládl pole vnímání v letech devadesátých. Tehdy se začal užívat již v dnešním slova smyslu. Počátkem devadesátých let se sociální exkluze začíná přičítat neúspěchu řady veřejných politik. Hlavní pozornost je věnována tomu, že sociální vyloučení znamená více než jen chudobu. Obsahuje prvky, které překračují obyčejnou nerovnost. Jde o nerovnost natolik rozsáhlou, že to dotyčným přináší problém s jejich vlastní identitou. Tíživá nerovnost zasahuje a narušuje kontakty se zbytkem společnosti a je natolik intenzivní, že lidé postižení sociálním vyloučením nejsou schopni hájit kolektivně své zájmy.²

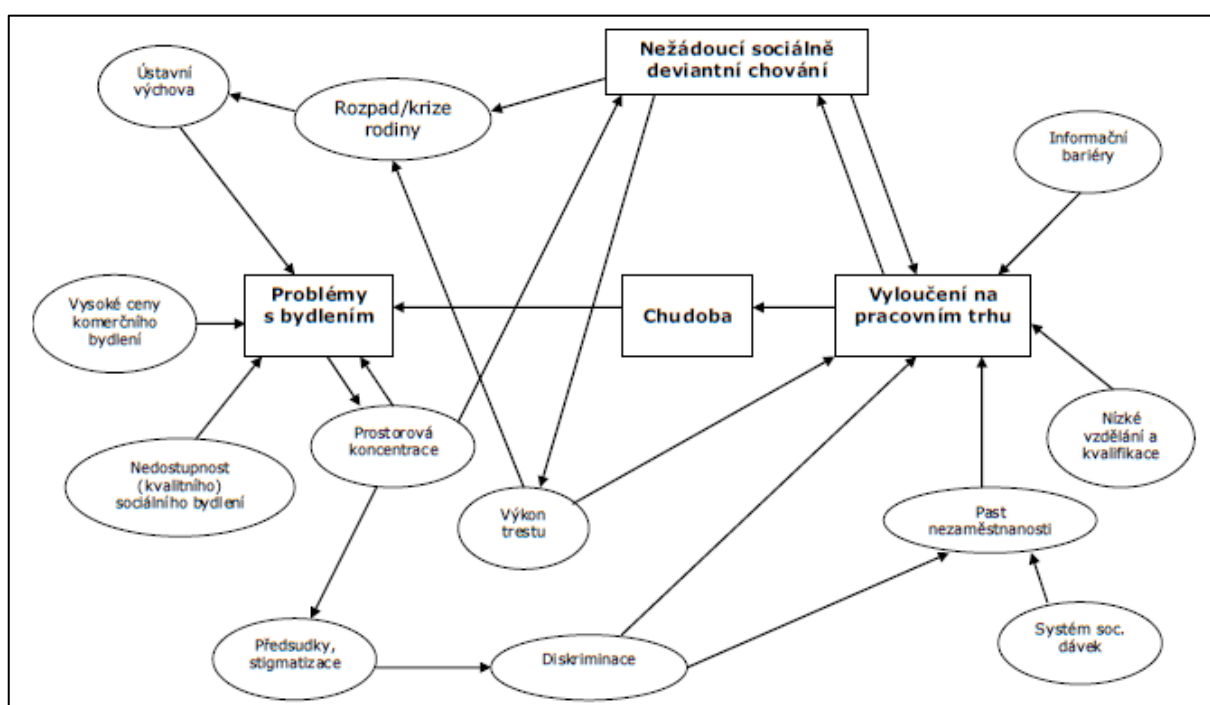
Přestože se pojem sociální exkluze uchytil a začal se používat jako součást běžného slovníku, v odborné teorii není tento pojem jednoznačný a co se definic týče, existuje určitá variabilita. V České republice se nejčastěji užívá definice, která vychází z pojetí Rady Evropy. *„Ta sociální vyloučení vymezuje jako odraz nerovnosti jednotlivců nebo celých*

¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 12-14. ISBN 978-80-7422-613-7.

² KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Pojmenování nového jevu. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 7-10. ISBN 978-80-7464-490-0.

skupin obyvatelstva při jejich participaci na životě společnosti, přičemž tato nerovnost je výsledkem nedostatku příležitostí pro všechny, kteří mají zájem participovat na životě společnosti, a plodí jejich nemožnost spolupodílet se na tomto životě, jejich izolaci a odtržení od společnosti.“³ Jde o strategie, při nichž jedna skupina ochraňuje svá privilegia a tím uzavírá možnosti jiným skupinám. Nerovný přístup se týká všech oblastí života, nejčastěji se však jedná o vzdělání, trh práce, bydlení, zdravotní péči a sociální ochranu. Integračně je to stát, tržní hospodářství a občanská společnost, kdo zajišťuje přístup k těmto oblastem. Ti jedinci, kteří mají oslabenou vazbu alespoň k jedné z uvedených integračních rovin, jsou považováni za osoby ohrožené sociální exkluzí.

Obrázek č. 1 Struktura sociálního vyloučení⁴

Sociální vyloučení se často vymezuje vůči chudobě. Chudobu lze chápat jako nerovnost vertikální, kdy jsou rozdíly určeny socioekonomickým statusem. Sociální exkluzi lze vnímat jako nerovnost horizontální, založenou na základě širších specifíků, jako jsou etnicita, pohlaví či věk. Jinými slovy tedy chudoba rozděluje společnost na osoby, které jsou „nahore“ a „dole“, exkluze na osoby, které jsou „uvnitř“ a „vně“ společnosti. Sociální exkluze je tedy jev multidimenzionální a dynamický. Chudobu lze chápat jako ekonomickou složku

³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 12. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁴ MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Pojetí sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, s. 48. ISBN 978-80-7416-014-1.

exkluze, možná dokonce nejvýznamnější. Důležité je však zmínit, že všichni chudí jsou exkludováni a ne všichni exkludováni musí být nutně chudými. Díky konceptu sociální exkluze je možné o sociálních problémech a nerovnosti přemýšlet novou optikou, která je zaměřena více mocensky a vztahově.

V České republice má sociální exkluze výrazně etnický rozměr. Exkluze představuje nástroj k vytváření a udržování hranic mezi etnickými skupinami. Důsledkem je tedy skutečnost, že nejčastějšími obyvateli sociálně vyloučených lokalit jsou Romové, kteří jsou rovněž považováni za nejrizikovější skupinu osob ohrožených exkluzí. Je však chybou vázat tento problém pouze na romskou populaci, což se v praxi velmi hojně děje. Tím se zneviditelňuje neromské obyvatelstvo a snižuje se jeho šance na pomoc. Fakt, že chudoba a exkluze je viditelná skrze Romy, vytváří mylný dojem, že se jedná o „romský problém“, což také zhoršuje pomoc nejen Romům, kteří se ocitnou v podobné situaci.⁵

2.2. Příčiny exkluze v historickém kontextu

Již během sedmdesátých let 20. století je spojována problematika sociálního vyloučení s motivem prekarizace. V této době ještě nešlo o prekarizaci práce, protože nedostatek pracovních příležitostí nebyl tak zřetelným problémem, ale šlo o nejistotu, která postihovala sociálně slabé rodiny. Ty čelily problémům zdravotním, nízké kvality rodinného soužití a v neposlední řadě také problémům s bydlením. Na základě těchto zjištění se začíná probouzet politika s jasným cílem tomuto procesu čelit. Dochází tak ke změnám v ekonomice i v sociální oblasti. I přes to však dále strmě stoupá nejen míra nezaměstnanosti, ale také roste počet neplnohodnotné práce. Ekonomicky aktivní jedinci se dostávají mimo standardní pracovní poměry a na ně navazující pojistné systémy. Situace se dostala do fáze, kdy dříve spolehlivě integrovaní byli nuceni přijímat neplnohodnotné pracovní smlouvy. Také dlouhodobě nezaměstnaní sice získali na určitý čas nějakou práci, o kterou ovšem najednou brzy přišli. Stvořila se tak kategorie dlouhodobě nezaměstnaných.

Na základě těchto skutečností se do přímé souvislosti se sociální exkluzí dostávají motivy masové nezaměstnanosti a neplnohodnotné zaměstnanecké poměry. Chudoba začíná být chápána jako přechodný stav. Kdy skupina chudých domácností v příštím roce již chudá není, ale do tohoto problému se zase dostanou domácnosti jiné. K tomu opět dochází v přímé

⁵KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 12-13. ISBN 978-80-7422-613-7.

souvislosti s řešením nezaměstnanosti prostřednictvím neplnohodnotných pracovních smluv. Jsou vytvářeny první studie o kumulaci problémů, kdy nezaměstnanost je statisticky nejvýraznější problém, k němuž se později připojují další, nejvýrazněji problémy s bydlením.

Počátkem let devadesátých se sociální exkluze stává palčivým problémem. Počet lidí bez práce ve Francii překročil tři miliony. Dochází ke zjištění, že řady veřejných politik, které jí měly čelit, byly neúspěšné. Je již zřejmé, že exkluze je produkována přímo z centra společnosti, a to hlavně na úrovni firem a nikoli kdesi na okraji, jak bylo myšleno dříve. Jsou to právě firemní opatření, které jsou spouštěcími mechanismy, vedoucí k vyčlenění od společnosti. Řada odborníků zdůrazňuje to, že společnost exkluzi doslova vyrábí a produkuje.⁶

V roce 2000 provedl sociolog Serge Paugam analytický výzkum, kdy sledoval vazby mezi trhem práce a šířící se exkluzí. Poté analyticky rozlišil dva významy prekarity. V prvním významu se prekarita týká kvality zaměstnaneckého kontraktu a značí nedostatek ochrany, absenci pojištění, které bylo dříve s pracovní smlouvou automaticky spjato. Ve druhém významu se prekarita týká kvality odvedené práce. Díky nízkému statusu vykonávané práce dochází ke ztrátě sebedůvěry a pocitu neužitečnosti. Dále sledoval Paugam vliv prekarity na rodinu, na trvalost manželství, na vztahy mezi rodiči a dětmi i na vztahy se vzdálenějšími příbuznými.

Tísňovou situaci bludného kruhu, který nelze opustit vystihují ve své studii z roku 2003 také sociologové Stéphane Baud a Michel Pialoux. Zabývali se úpadkem sociálně slabé čtvrti města Montbéliard. Kde díky nezaměstnanosti mladých lidí dochází k rozpadu rodin, častému vandalismu a násilí, stále častějším zásahům policie. Ti, kteří na to mají prostředky, ze čtvrti utíkají. Zbývající sociálně slabší rodiny přetěžují sociální pracovníky. Dochází zde k úpadku institucí, které se měli starat o mladé lidi a dát jim nějaký základ a naději na lepší život. Ve čtvrti vznikají nebezpečná místa, kde se směle obchoduje s drogami, potulují se zde gangy, které ovládají toto teritorium. Stupňují se střety s policií, agresivita mladých vůči ostatním obyvatelům čtvrti. Tato studie také zmiňuje široký výčet faktorů, které k rozvoji sociální exkluze vedly. Zejména je to masová nezaměstnanost, neplnohodnotné zaměstnanecké poměry, oslabení mechanismů kolektivní ochrany práce, destabilizace rodin z nižších sociálních vrstev a v neposlední řadě také chátrání čtvrtí obydlených touto populací.

⁶ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Příčiny exkluze. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 11-14. ISBN 978-80-7464-490-0.

Byl to opět Serge Paugam, kdo do širšího historického kontextu zasadil proces sociální exkluze. V roce 2005 rozlišil a vydefinoval tři typy společnosti a pro ně příznačné tři formy chudoby. V agrární společnosti byla chudoba integrovaná. Chudými zde byli bez rozdílu téměř všichni, proto tento stav ze společnosti nikoho nevyklučoval. Tvořil spíše běžnou normu. Chudoba marginální byla příznačná pro dobu kulminující průmyslové společnosti v dobách následujících po druhé světové válce. Chudých zde bylo zastoupeno jen velmi málo. Byli sice na chvostu společnosti a byli stigmatizováni, ale žili na okrajích a netvořili tak centrální problém. Věřilo se, že postupem času bude problém chudoby a bídy vyřešen.⁷

Moderní postindustriální společnosti problém chudoby nevyřešili, spíše ho začali ještě více prohlubovat. Pro chudobu je příznačné označení diskvalifikující a ve své podstatě jde o sociální exkluzi. Nejedná se jen o stav stabilní bídy, ale spíše jde o proces, který se dotýká těch částí populace, které byly až doposud perfektně integrovány na trh práce. Tyto osoby se stále více potýkají s tíživou prekaritou jak co se týče jejich finančních příjmů, podmínek bydlení a zdraví, tak účasti na sociálním životě. Součástí této formy chudoby jsou nové formy prostorové diskvalifikace, kdy dochází ke zvyšování ekonomických a sociálních nerovností.

Většina z těch, kdo se dnes ocitá v této formě chudoby, dříve chudá nebyla a ani si tuto variantu nepřipouštěla. S touto variantou nepočítal ani stát, proto tito lidé zažívají zároveň absenci ochrany ale i absenci uznání ze strany druhých. Na chvostu propasti do ohrožení je tolik lidí, že to podryvá sociální řád a celou společností se šíří strach z deklasování.⁸

⁷ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Příčiny exkluze. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 15-16. ISBN 978-80-7464-490-0.

⁸ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Příčiny exkluze. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 16. ISBN 978-80-7464-490-0.

3. Indikátory sociální exkluze

Indikátor můžeme obecně definovat jako pozorovatelný fakt (může to být hmotný objekt, vlastnost či proces), na který lze nahlížet jako na pozorovatelný projev (manifestace) existence jiného faktu, jenž není přímo pozorovatelný. Indikátory jsou významným prostředkem pro orientaci v dané problematice.⁹

3.1. Dělení indikátorů sociální exkluze

Indikátory sociální exkluze lze rozdělit do následujících skupin:

1. Chudoba a přístup k sociální ochraně

- procentuální podíl populace, která je pod hranicí chudoby specifickou pro danou zemi,
- míra využívání příjmově testovaných dávek,
- procentuální podíl populace, který je závislý na dlouhodobé sociální pomoci/asistenci (nad 12 měsíců).

2. Vzdělání

- procentuální podíl populace, která nedosahuje základní vzdělání,
- procentuální podíl dětí, které vyžadují zvláštní pomoc ve škole,
- procentuální podíl dětí, které mají přístup k počítači v rámci základního vzdělání.

3. Zaměstnání a rekvalifikace

- procentuální podíl lidí, kteří jsou dlouhodobě zaměstnaní,
- procentuální podíl mládeže (16-25 let), která je nezaměstnaná,
- procentuální podíl invalidních lidí, kteří jsou bez zaměstnání,
- procentuální podíl nezaměstnaných lidí, kteří se účastní rekvalifikací,
- poměr těch, kteří na základě absolvování rekvalifikace získali zaměstnání.¹⁰

⁹ JANOUŠKOVÁ, Svatava a Jan MARŠÁK. Indikátory - významný prostředek našeho poznání: Co jsou a jaký účel mají indikátory?. *Pedagogika*. 2008, LVIII, s. 29.

¹⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 14-15. ISBN 978-80-7422-613-7.

4. Pracovní podmínky a odborné školení

- procentuální podíl lidí, kteří jsou zaměstnaní pouze krátkodobě,
- procentuální podíl lidí, kteří mají pocit „nadbytečnosti“,
- procentuální podíl pracujících, kteří v posledním roce získali nějaké školení v rámci svého zaměstnání.

5. Bydlení

- procentuální podíl populace klasifikované jako „homeless“,
- procentuální podíl lidí, kterým chybí alespoň jeden ze základních standardů bydlení (domovní kanalizace, tekoucí voda, elektřina, oddělená kuchyň, WC v bytě).

6. Zdraví

- počet lidí na jednoho lékaře v rámci veřejných zdravotních služeb,
- procentuální podíl lidí, kteří mají problémy s drogami/alkoholem a léčí se.

7. Služby sociální péče

- procentuální podíl žadatelů, kteří získali předškolní péči,
- procentuální podíl žadatelů, kteří získali domácí péči,
- procentuální podíl žadatelů, kteří získali ústavní péči.

8. Komunitní služby

- procentuální podíl lidí, kteří žijí více než 1 hodinu od stanice lékařské první pomoci,
- procentuální podíl lidí žijících více než půl hodiny od veřejných komunikací.¹¹

¹¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Sociální exkluze z pohledu terminologického. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 15-16. ISBN 978-80-7422-613-7.

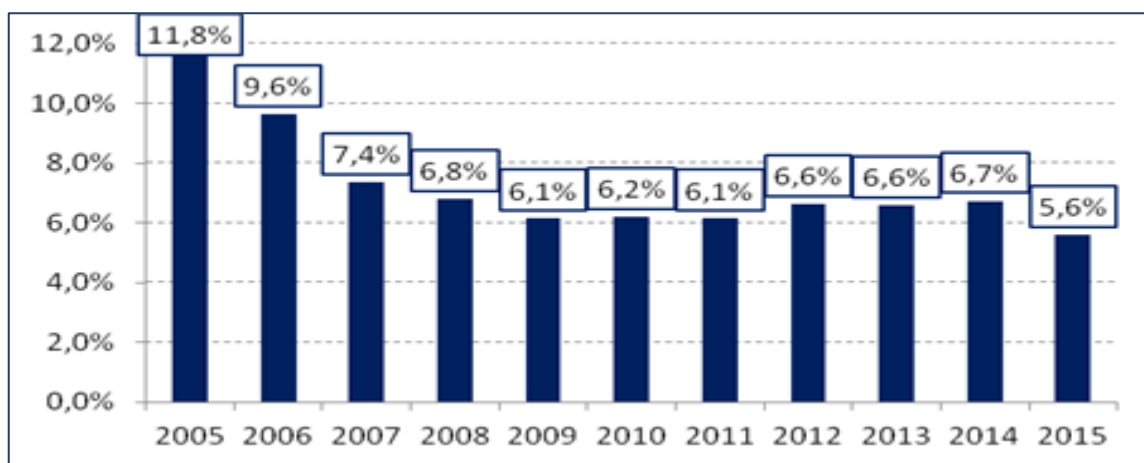
4. Složky sociální exkluze

V literatuře najdeme různá vymezení dimenzí sociálního vyloučení, které jsou v praxi propojené a vzájemně se ovlivňují. V různých případech pak vystupují v rozdílné intenzitě. Jedná se o složku ekonomickou, prostorovou, sociální, symbolickou a kulturní. V některých případech je zmiňována i dimenze politická, která zahrnuje diskriminaci a deregulovaný trh s bydlením.¹²

4.1. Ekonomická exkluze

V případě vyloučení v oblasti ekonomické jde o nedostatečný přístup k finančním či materiálním zdrojům a mechanismům, prostřednictvím nichž jsou tyto zdroje distribuovány. Lidé, které tíží ekonomické vyloučení se propadají v socioekonomickém systému, mají omezený přístup k materiálním statkům.

Obrázek č. 2 Graf Míry materiální deprivace, ČR, 2005 až 2015¹³

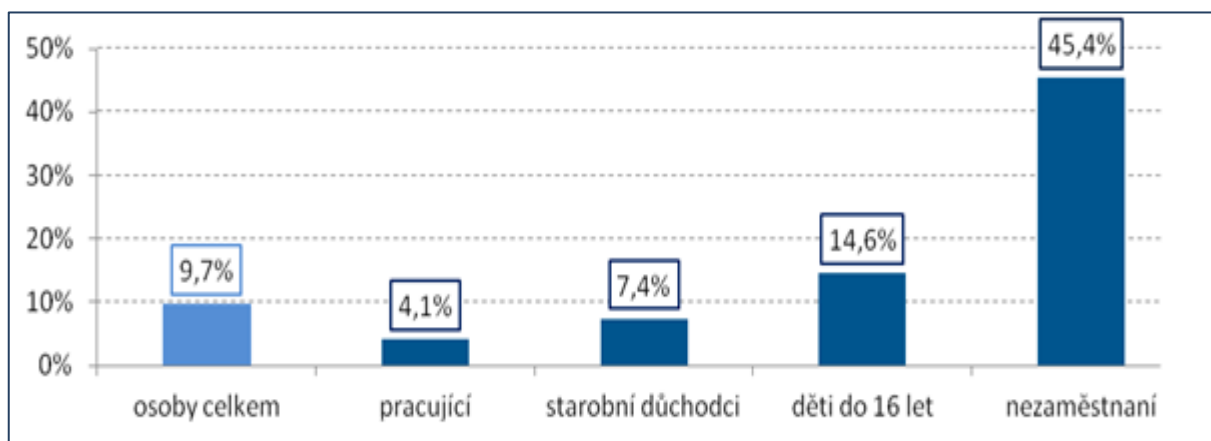
Primárně je to způsobeno omezeným přístupem exkludovaných na trh práce, jejich následná nezaměstnanost, participace na šedé ekonomice a dalších alternativních zdrojích obživy. Na základě toho, je třeba uvést, že ekonomická složka exkluze představuje v podstatě dopad působení jiných forem sociálního znevýhodnění, což vytváří začarovaný kruh, protože stěžejním bodem boje proti sociální exkluzi je vstup na otevřený trh práce.¹⁴

¹² RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, 117-119

¹³ Příjmy domácností rostly nejrychleji od roku 2008: Šetření životní podmínky 2015. *Český statistický úřad*[online]. 2016, 12. května 2016 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-domacnosti-rostly-nejrychleji-od-roku-2008>

¹⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. Proč *selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 16-17. ISBN 978-80-7422-613-7.

Obrázek č. 3 Graf míry ohrožení příjmovou chudobou podle ekonomické aktivity¹⁵

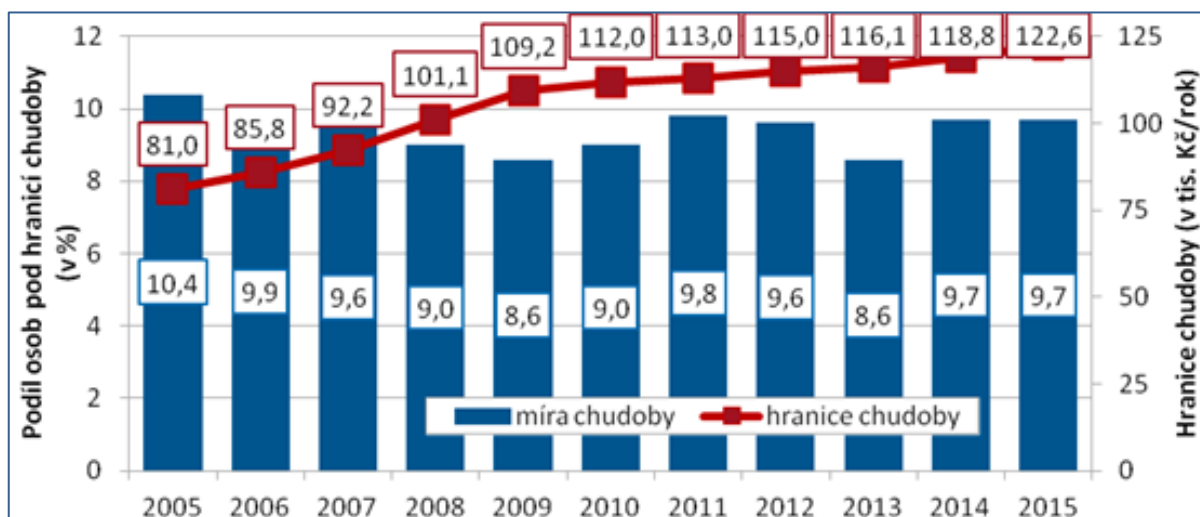
Přestože celorepublikové průměry míry ohrožení příjmovou chudobou a nezaměstnaností v posledních desetiletích přes občasné výkyvy klesají, což naznačuje příznivější situaci, v případě sociálně vyloučených lokalit je tomu jinak. „Ve vyloučených lokalitách se nezaměstnanost pohybuje mezi 80-85 % a to i v regionech, kde je celková nezaměstnanost pod republikovým průměrem.“¹⁶ Jedinci podílející se na trhu práce vykonávají pak často práce krátkodobého (sezónního) charakteru a jde spíše o mužskou část populace. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že zaměstnání není nutně prostředek, který by jedince z bludného kruhu exkluze vyvázal. Nejnovější zahraniční studie začínají zpochybňovat absolutní spojitost exkluze a trhu práce. Především na základě nárůstu počtu takzvaných pracujících chudých. Pracující chudý je ve Spojených státech amerických definován jako člověk, který 27 nebo více týdnů v roce, ale jeho příjem je pod hranicí chudoby. V prostředí České republiky zatím žádná oficiální definice pracujícího chudého neexistuje.¹⁷

¹⁵ Příjmy domácností rostly nejrychleji od roku 2008: Šetření životní podmínky 2015. Český statistický úřad[online]. 2016, 12. května 2016 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-domacnosti-rostly-nejrychleji-od-roku-2008>

¹⁶ ČADA, Karel, Daniela BÜCHLEROVÁ, Zuzana KORECKÁ a Tomáš SAMEC. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. 1. Praha: GAC, 2015

¹⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 17. ISBN 978-80-7422-613-7.

Obrázek č. 4 Graf vývoje míry ohrožení příjmovou chudobou¹⁸

Dalším důležitým faktorem k pochopení ekonomické dimenze sociální exkluze je zadluženost, která je jeho významnou součástí. Ve vyloučených lokalitách je zadlužeností postiženo 90 % obyvatel, přičemž 40 % své dluhy nesplácí a dalších 40 % z nich vůbec nemá ponětí, za co vlastně své dluhy má. Primárně se jedná o dluhy u společností, které poskytují vysoko úročené půjčky, ale také o dluhy na nájemném, výživném, poskytovatelům energií či dopravnímu podniku. Velmi častým jevem je, že na exkludovaného je uvalena exekuce, tím se pro něj stává podílení na legálním trhu práce značně demotivační. Rozdíl, který by mu zbyl, by se téměř shodoval s částkou, kterou dostane prostřednictvím sociálních dávek, což tvoří jednu z nejvýznamnějších překážek sociální práce. „*Systém dávek sociální pomoci/péče tak sice zachraňuje své klienty před akutní hmotnou nouzí, ale přesto přispívá k jejich postupnému propadu do pasti chudoby.*“¹⁹ Z praxe je známé, že subkultura sociálně exkludovaných vytváří vlastní normativní systém, kde je práce „načerno“ navzdory nepřízní oficiálního trhu práce oceňována jako určitá schopnost sehnat si obživu. Tento systém je v některých případech k překvapení podporován i ze strany sociálních pracovníků. Mezi obvyklé alternativní zdroje obživy patří distribuce drog, prostituce, sběr kovů, lesních plodů a hub.²⁰

Ekonomická dimenze exkluze má však ještě jednu, odvrácenou stranu. Tak jako se stává, že exkludovaní využívající alternativní zdroje obživy využívá systému majoritní

¹⁸ Příjmy domácností rostly nejrychleji od roku 2008: Šetření životní podmínky 2015. Český statistický úřad[online]. 2016, 12. května 2016 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-domacnosti-rostly-nejrychleji-od-roku-2008>

¹⁹ MORAVEC, Štěpán. Nástin problému sociálního vyloučení romských populací. In: *"Romové" v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 11-19.

²⁰ ČADA, Karel, Daniela BÜCHLEROVÁ, Zuzana KORECKÁ a Tomáš SAMEC. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. 1. Praha: GAC, 2015

společnosti, tak nezřídka majoritní společnost profituje na exkludovaných. Chudoba obyvatel ze sociálně vyloučených lokalit není tak vysoká, aby negenerovala bohatství druhým. Typickým příkladem tohoto nešvaru je umístování herních automatů do prostředí těchto lokalit, „nahánění“ jejich obyvatel do prací „načerno“ či poskytování předražených nájmu a kupčení v ubytovnách. Práce v šedé ekonomice sice má svoje nesporné výhody pro sociálně exkludované, ale druhou stranou mince je vystavení řadě rizik z ní plynoucích. Zejména jsou to nepojištěné úrazy na pracovištích (které jsou v praxi velmi častým jevem) či nevyplacení nevymahatelného platu. Přes tento fakt však politický, mediální a veřejný prostor chápe práci „načerno“ jako projev nepřizpůsobivosti sociálně exkludovaných, nikoli způsob, jak na nich profitovat.²¹

4.2. Prostorová exkluze

Prostorová dimenze sociální exkluze má své významné opodstatnění už pro to, že je i pro veřejnost dimenzí nejvíce viditelnou a snadno pochopitelnou. Jako typický příklad projevu prostorové exkluze můžeme uvést nedobrovolné rezidenční vyloučení v podobě takzvaných sociálně exkludovaných lokalit. Je důležité zdůraznit prvek nedobrovolnosti a to ze dvou důvodů. Zaprvé existuje také segregace dobrovolná a to na různých úrovních rozvrstveného žebříčku životní úrovně. Zadruhé některé případy obyvatel exkludovaných lokalit mohou skutečně na první dojem působit, že se jedná o vlastní volbu vyloučených a jejich ideální životní styl.

Základní chybou posuzování exkluze je přeceňování vlivu dispozičních příčin chování a podceňování vlivu situačních příčin, kdy pozorovatel ve většině případech připisuje chování aktéra v dané situaci rysům jeho osobnosti aneb „*Udělal to, protože je takový*“.²² Obecně tedy často dochází k tomu, že v případě posuzování marginalizovaných skupin ze strany veřejnosti, ale bohužel i ze strany sociálních pracovníků a dalších dotčených institucí k nabývání dojmu, že tyto osoby si za svou tíživou situaci mohou samy, případně že si ji dokonce i vybraly jako ideální životní styl. Sociálně vyloučený stejně tak jako třeba bezdomovec může působit dojmem, že je na ulici šťastný, protože zde má pocit svobody, což sám ještě přizívuje výroky typu, že ulici opustit nechce. Sociálně exkludovaná lokalita tak může působit téměř idylicky, zejména v letních měsících, kdy se všecko zdá být příjemné a bezstarostné. Neznalý

²¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 17-18. ISBN 978-80-7422-613-7.

²² KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 19. ISBN 978-80-7422-613-7.

pozorovatel se touto vidinou může nechat oklamat, protřelý sociální pracovník by ovšem neměl. To co se může zdát jako svobodná volba, je mnohem častěji volba nucená a to co se může zdát jako štěstí ze svobody, je mnohem častěji projevem strategie rezignace.

Sociálně vyloučené lokality začaly existovat v devadesátých letech minulého století. Na jejich nárůst do současného stavu 606 sociálně exkludovaných lokalit s 95-115 tisíci obyvateli se procesně podílelo sestěhování obyvatel z „lukrativnějších lokalit“ z důvodu nemožnosti úhrad vysokých nájmů, ale také odstěhování obyvatel s dostatečným vlastním kapitálem, kterým nevyhovovalo zhoršení bytových podmínek, vyskytování rizikového chování či stigmatizování lokality.²³

Za nárůstem počtu a velikosti exkludovaných lokalit stojí zejména jejich polopropustnost. Stěhování z lokality je značně omezené, nezdá se, že kdy až nemožné, případně se mobilita odehrává jen v rámci dalších exkludovaných lokalit. Na základě monitoringu z roku 2006 a 2014 z těchto oblastí, můžeme zjistit, že došlo ke zdvojnásobení počtu těchto lokalit. V Karlovarském a Moravskoslezském kraji se pak počet dokonce ztrojnásobil.²⁴

Sociálně exkludované lokality mají nestejnou strukturu. Liší se odlišnou velikostí, lokalizací, historií i skladbou obyvatelstva. Obvykle však mají společné, že v blízkosti se ve většině případů nenacházejí ani základní obchody, služby a instituce. To je jeden z klíčových prvků znevýhodňování obyvatel exkludovaných lokalit vůči ostatním, neboť pro jejich obyvatele znamená zvýšené finanční i časové náklady spojené s dopravou do center občanské vybavenosti. Dalším stejným prvkem těchto lokalit jsou zvýšené náklady na bydlení v podobě vysokých nájmů a poplatků za různé služby. Důležité je uvést, že tento problém se netýká pouze soukromých ubytoven, ale také objektů v majetku místních samospráv.²⁵

Ve většině případů je bydlení v exkludovaných lokalitách do značné míry nevyhovující. Sociálně vyloučení obyvatele jsou nuceni bydlet v mnohdy zastaralých

²³ ČADA, Karel, Daniela BÜCHLEROVÁ, Zuzana KORECKÁ a Tomáš SAMEC. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. 1. Praha: GAC, 2015

²⁴ ČADA, Karel, Daniela BÜCHLEROVÁ, Zuzana KORECKÁ a Tomáš SAMEC. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. 1. Praha: GAC, 2015

²⁵ ČADA, Karel. ANALÝZA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH ROMSKÝCH LOKALIT A KOMUNIT V ČESKÉ REPUBLICE A ABSORPČNÍ KAPACITY SUBJEKTŮ PŮSOBÍCÍCH V TÉTO OBLASTI. *GAC spol. s r. o.: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

a nevyhovujících podmínkách, v objektech, do nichž se v rámci rekonstrukce delší dobu neinvestovalo, což pro jejich obyvatele opět znamená vyšší náklady například energie či nedostupnost teplé vody. Častým problémem je rovněž přidělování rozlohou malých bytů více početným rodinám. Špatné bytové podmínky mají prokazatelně negativní vliv na kvalitu života, zdravotní a psychický stav obyvatel.²⁶

4.3. Sociální složka sociální exkluze

Exkluze sama o sobě znamená zásadní přetrhání sociálních vazeb s neexkludovanou společností, ale také snížení vzájemné solidarity mezi exkludovanými.²⁷ Sociální exkluze způsobuje snížení prosociálního chování tím, že zhoršuje schopnost empatického porozumění ostatním. Je to právě stigma lokality, které násobí vzájemnou nenávisť mezi vyloučenými a způsobuje každodenní konflikty mezi vyloučenými obyvateli.

Obyvatelé těchto postižených lokalit se postupně stávají sociálně izolováni a mají snížené sociokulturní kompetence, především pak jazykovou bariéru a neznalost vlastních práv a povinností. „*Sociální složka sociálního vyloučení tak znamená, že exkludovaní mají sociální vazby pouze s osobami, které mají podobný socioekonomický status.*“²⁸ Díky vyloučení z majoritních sociálních sítí a vazeb se snižuje možnost vyloučených danou lokalitu opustit, protože omezená sociální síť nenabízí dostatek informací a možností podpory a kapitálu, které jsou nutné pro mobilitu. Ostatně dobrá pracovní místa, stejně jako například kvalitní zubní péče se shání přes známé.

V sociálně vyloučené lokalitě je hlavní funkční jednotkou rodina, což vede v krátkodobé perspektivě sice k lepším strategiím adaptace na nepříznivé podmínky, v dlouhodobějším horizontu je však sdílení majetku silně demotivující a také neekonomické. Typickým příkladem bývá zaměstnanost jednoho člena více početné rodiny, který je po obdržení mzdy žádán o příspěvky na provoz domácnosti a pomoc ostatním nezaměstnaným členům rodiny. To vede k přerozdělení výtěžku, takže jedinec si ve výsledku příliš nepomůže. Tato skutečnost je značně demotivující. Nadále situace kolem příjmu vyvolává další stres,

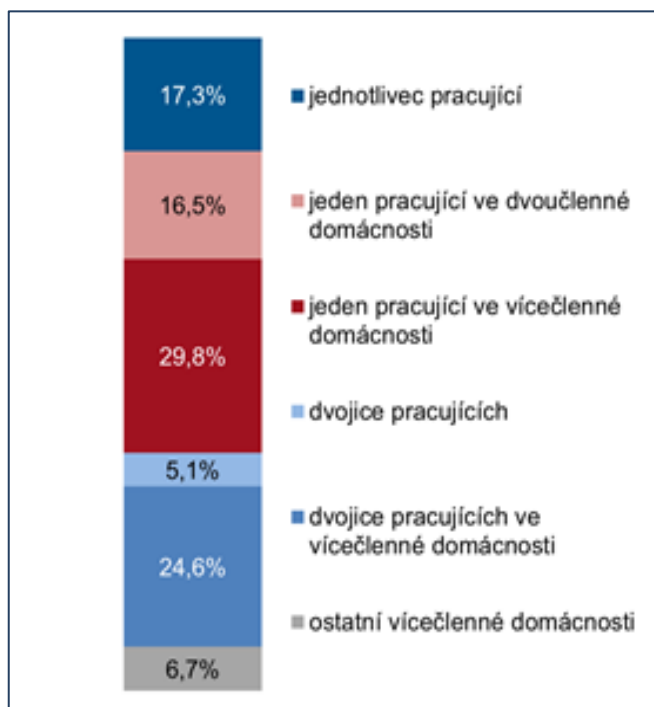
²⁶ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 20-21. ISBN 978-80-7422-613-7.

²⁷ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Exkluze a teorie společnosti. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 24. ISBN 978-80-7464-490-0.

²⁸ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 21. ISBN 978-80-7422-613-7.

protože pracující jedinec je opakovaně vystavován nátlaku na poskytnutí finanční pomoci, to je často spojeno s emocionálním vydíráním a pak následným pomlouváním za jeho zády.

Obrázek č. 5 Graf pracujících ohrožených příjmovou chudobou podle typu jejich domácnosti²⁹

O exkludovaných je ve veřejném diskurzu uvažováno a diskutováno jako o komunitě, což je velmi časté pochybení i v rámci sociální práce. V exkludované lokalitě komunita s ohledem na přílišnou nestejnou strukturu jejího obyvatelstva nemůže existovat. Dokonce i v mnohem tradičnějším prostředí romských osad na Slovensku dochází k výrazné distanci mezi místními obyvateli. „*Kořeny tohoto mýtu mohou být opět v zaměňování exkludovaných za Romy a představě, že Romové jsou komunitou – i tato představa je však mylná.*“³⁰ V tomto případě se jedná o groupismus, kdy dochází k zasazování populace obvykle označované za „Romy“ do kategorie „komunita“. Pokud se hovoří o více osobách, Romech, je časté hovořit o komunitě Romů. Opak je však pravdou. Romové v exkludovaných lokalitách určitě netvoří vnitřně strukturované společenství, které je schopné zájmové či politické akce, což je naprosto typický znak pro komunity. Správně by tedy mělo být hovořeno o společenství osob, které jsou obvykle v širším příbuzenském vztahu, než o

²⁹ Příjmy domácností rostly nejrychleji od roku 2008: Šetření životní podmínky 2015. Český statistický úřad[online]. 2016, 12. května 2016 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-domacnosti-rostly-nejrychleji-od-roku-2008>

³⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 2. ISBN 978-80-7422-613-7.

komunitě. Komunita je v tomto případě uměle vytvořená teorie majoritní společnosti jakožto pozorovatele.³¹

Užívání pojmu komunita může ve výše zmíněných případech vést až ke stigmatizaci jedinců, kteří jsou proti své vůli a přesvědčení slučovány do komunity s lidmi, s nimiž nemají vůbec nic společné. Eventuální komunitní práce je tak v podmínkách sociálně vyloučené lokality značně omezená, ne-li zcela vyloučená. Sociální složka exkluze znamená také to, že služby, které je majoritní společnost zvyklá přenechat na profesionálech, realizují exkludovaní svépomocí. Jedná o běžné situace každodenního života, kdy různé záležitosti řeší rodina svépomocí, tak i pracovní právní záležitosti, které většinou bývají řešeny prostřednictvím sociální práce s touto cílovou skupinou. Tento problém má však další velice závažný aspekt. V případě, kdy je to sociální pracovník, kdo mnohdy za exkludované či ve spolupráci s nimi vyřizuje různé záležitosti, zbavují se exkludovaní „povinností“ a ztrácejí návyky realizovat si své požadavky samostatně.

4.4. Symbolická exkluze

Symbolická složka exkluze znamená, že příslušnost k vyloučené lokalitě její obyvatele stigmatizuje, což vede k další diskriminaci a marginalizaci.³² Typická je etnizující nálepka, používaná například v souvislosti sociálně exkludované romské lokality. Hlavním nositelem významu je jazyk. Budeme-li hovořit o vyloučených lokalitách hanlivě a s odporem, začneme o nich hanlivě a s odporem smýšlet. Poměrně zásadně se na tomto procesu podílí mediální prezentace. Vedle etnického rozdělování, které se někdy považuje za politicky a společensky nekorektní, se používá rozdělování s kulturním rozlišováním morálního a nemorálního způsobu života. Vznikají tak kategorie „slušní lidé“ a „nepřizpůsobiví“. Tato taktika záměrného skrývání etnicity znamená, že majoritní společnost přechází označení z rasismu, kdy, přestože se mluví o „nepřizpůsobivých“, posluchač nebo divák ví, že se jedná o Romy. Označení a nálepek pro „nepřizpůsobivé“ je spousta, všechny však mají společné to, že se odkazují k určitému stereotypizujícímu způsobu jednání – neplatiči, kriminálníci, zneuživatelé sociálních dávek. Takto označování nejsou jenom obyvatelé, nálepku nese i sama lokalita, často označována hanlivými názvy jako třeba dům hrůzy.³³

³¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 22. ISBN 978-80-7422-613-7.

³² KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Reakce exkludovaných. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 16. ISBN 978-80-7464-490-0.

³³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 22-23. ISBN 978-80-7422-613-7.

Problémem však je, že toto „nálepkování“ vede k sebezpotvrzování přisuzovaných vlastností a k vývoji druhotné deviace. Jinými slovy, vyloučení se chovají deviativně, protože jsou jako deviantní označováni, ať už se tak reálně chovají, nebo nikoli. Sociálně exkludované lokality se tak stávají místem, kam nechodí ti, kdo tam nebydlí, protože se těchto míst bojí. Pro obyvatele se jejich místo bydliště stává prostorem každodennosti, odkud není úniku. Stigmatizace probíhá jednak prostřednictvím obyvatel, jednak prostřednictvím lokality. „Lokalita se může stát exkludovanou v případě obývání exkludovanými stejně tak se po přistěhování do exkludované lokality stává člověk exkludovaným, neboť dochází k socializaci na podmínky exkluze.“³⁴ Jinak řečeno, stane-li se člověk obyvatelem sociálně exkludované lokality, okolí ho takto vnímá. To se silně promítá do jeho subjektivní i objektivní identity, čímž se stává stigmatizovaný v očích ostatních významných lidí. Může tak docházet k sebenaplňující prognóze, která znesnadňuje jedinci účast v majoritní kultuře a vede k sebezpotvrzení představy sociálně vyloučeného.³⁵

Stigmatizace sociálně exkludovaných umožňuje různým subjektům, které profitují na této cílové skupině, aby byli hodnoceni prizmatem jiných morálních sociálních kontextů, než by tomu bylo v případě profitování na jiné cílové skupině. Sociálně vyloučené lokality tak lze chápat jako formu systému kontroly, symbolickou snahu o udržení dominantního kulturního řádu tedy purifikaci.³⁶

Sociální práce tak může k symbolické exkluzi dokonce přispívat a to skrze svůj cíl, jímž je dle současného pojetí zasazování se o normální fungování klientů, kde v rámci sociální diagnózy jsou konkrétní občané označeni jako normální či nenormální. Sociálně exkludovaní rozhodně nemůžou být normální, jelikož se v mnoha ohledech vymykají standardům současné české společnosti. Ať už je to počtem dětí, smíšeným manželstvím, nezaměstnaností, či životem na ubytovně.³⁷

³⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 23. ISBN 978-80-7422-613-7.

³⁵ ČADA, Karel. ANALÝZA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH ROMSKÝCH LOKALIT A KOMUNIT V ČESKÉ REPUBLICĚ A ABSORPČNÍ KAPACITY SUBJEKTŮ PŮSOBÍCÍCH V TĚTO OBLASTI. *GAC spol. s r. o.: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

³⁶ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, s. 121

³⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 24. ISBN 978-80-7422-613-7.

4.5. Kulturní a politická dimenze

Za kulturní složku sociální exkluze je považován zhoršený přístup ke kvalitnímu vzdělání a s tím související nižší vzdělanost sociálně vyloučených, která následně rapidně omezuje jejich šance do budoucna. Pokud budeme chápat kulturní kapitál jako soubor předpokladů jedince nebo skupiny jedinců k dosažení určitého statusu, je jeho snížení jednou z překážek opuštění vyloučené lokality v budoucnosti.

Politická a kulturní dimenze exkluze pak opět souvisí s dimenzemi dalšími, především ekonomickou. Dominujícím vzděláním je základní, přibývá však počet nedokončeného základního vzdělání, což je obzvláště problematické v dalším začlenění na trhu práce. Exkludovaní také mívají nedostatečný přístup k právním službám a sníženou možnost domoci se svých práv soudní cestou. Zejména s ohledem na náklady spojené s řízením, jako jsou například soudní a správní poplatky a nesporně také náklady na advokátní služby. Sociální exkluze znamená taktéž omezené zapojení do politického dění a veřejného života. Exkludovaní tak mají sníženou možnost vlivu na společnost, ale také na vlastní životní osud, protože jen zřídka se účastní voleb.³⁸

³⁸ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 24. ISBN 978-80-7422-613-7.

5. Následky života v podmínkách sociální exkluze

Důsledky života v sociálně vyloučené lokalitě se dají shrnout do několika skupin, které jsou však v praxi úzce provázané. Jedná se o psychologické následky, somatické následky a behaviorální změny, které se projevují v podobě rizikového chování.

5.1. Psychologické následky

Jedinci zasažení sociální exkluzí reagují obecně pocitem bezmocnosti, nedůvěrou v to, že by jim mohl někdo (např. sociální pracovníce) pomoci a logickou snahou o autonomii, na kterou však nemají prostředky. Nedůvěra k institucím je často popisovaná jako kulturní charakteristika Romů, jde však o obecnou charakteristiku marginalizovaných, která často vychází z jejich nepříznivých zkušeností s institucemi.³⁹

Řada sociologů se shoduje v tom, že život v exkluzi vede k chronickému stresu a fatalismu. Exkludovaní také trpí na nižší sebedůvěru a sebehodnocení a mnohem častěji zažívají úzkostné stavy. Souvislost mezi sociálním vyloučením a nižší mírou seberegulace je jasná. To zřejmě souvisí s vyšším výskytem rizikového chování u této skupiny obyvatelstva.

Výzkumy pak dále ukazují, že exkludovaní užívají častěji psychofarmaka než majoritní obyvatelé. Velké části sociálně vyloučených se tak postupně více a více zhoršuje psychický stav díky podmínkám exkludované lokality. Na základě výše uvedeného, tak většina z nich užívá pravidelně léky na spaní a na uklidnění. Je velkým mínusem, že se sociálně vyloučeným nevěnuje rovněž komplexní psychologická a psychiatrická péče. Ta je pro osoby žijící v kultuře chudoby nezbytná⁴⁰

5.2. Somatické následky

Není pochyb o tom, že zdravotní stav sociálně exkludovaných je značně horší než zdravotní stav neexkludovaného obyvatelstva, budeme-li vycházet z toho, že zdravotní stav lidí je primárně ovlivněn vlivy genetickými, životním stylem, životním prostředím a dostupností a kvalitou poskytované zdravotní péče. Všechny tyto výše zmíněné okolnosti jsou v prostředí sociálně exkludovaných lokalit značně zhoršené.

³⁹ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Reakce exkludovaných. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 19. ISBN 978-80-7464-490-0.

⁴⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 24-25 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Analýza společnosti GAC uvádí, že sociální exkluze zhoršuje zdravotní stav jedinců ze čtyř primárních důvodů:

- v důsledku nepříznivé ekonomické situace,
- v důsledku nevyhovujících bytových podmínek,
- v souvislosti se zvýšeným výskytem sociálně patologických jevů v lokalitách,
- v souvislosti se zhoršenou dostupností zdravotní péče.⁴¹

Co se jedná zhoršené dostupnosti zdravotní péče se, ale nejedná pouze o skutečnost, že v exkludované lokalitě chybí ordinace lékaře či je špatně dopravně dostupná. Překážka tkví také v tom, že vyloučené osoby mají zhoršený přístup ke zdravotní péči také proto, že mají komunikační problém se zdravotnickým personálem. Studií zaměřující se na zdravotní stav sociálně vyloučených přibývá a ve svých výstupech se téměř shodují. Pozoruhodný je i fakt, že do negativních podmínek exkluze jako takové vstupuje dále i etnický charakter. Je prokázáno, že u romských obyvatel exkludovaných lokalit je horší zdravotní stav než v případech exkludované majoritní populace.

Obrázek č. 6 Graf Chronických neinfekčních onemocnění v romské a neromské populaci⁴²

onemocnění	prevalence v populaci Romů žijících v podmínkách sociálního vyloučení	prevalence v neromské populaci
bolest hlavy, migréna	28 %	8,8 %
hypertenze	19 %	24,4 %
deprese	14 %	5,1 %
peptická a duodenální vředová choroba	12 %	4,6 %
onemocnění srdce a cév	10 %	4 %
alergie	10 %	17,9 %
bronchitida a nemoci plic	9 %	4 %
duševní poruchy jiné než deprese	6 %	1 %
diabetes	9 %	6,7 %
nádorová onemocnění	1,1 %	3 %

Čada a kolektiv upozorňují na to, že v lokalitách se vyskytují ve zvýšené míře infekční choroby, jako jsou bacilární úplavice či hepatitida A, dále pak parazité, štěnice a svrab. Sociálně exkludovaní mají vyšší krevní tlak a trpí na kardiovaskulární onemocnění, vyšší

⁴¹ ČADA, Karel. ANALÝZA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH ROMSKÝCH LOKALIT A KOMUNIT V ČESKÉ REPUBLICE A ABSORPČNÍ KAPACITY SUBJEKTŮ PŮSOBÍCÍCH V TÉTO OBLASTI. *GAC spol. s r. o.: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

⁴² Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2016: Úřad vlády České republiky Sekce pro lidská práva Oddělení kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské menšiny a sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny. 1. Praha, 2017.

prevalenci obezity a nadváhy, častější výskyt diabetes, ženy častěji trápí problémy gynekologického charakteru, děti pak zase trápí astma nebo alergie. Vyloučení obyvatelé mají také horší prognózy onemocnění.⁴³ Následky nevyhovujících bytových podmínek se na zdravotním stavu podílejí v podobě zvýšeného výskytu respiračních obtíží, alergií či přenosných chorob. Exkludovaní vnímají svůj zdravotní stav subjektivně hůře, přesto k němu mají rezignovaný postoj.⁴⁴

5.3. Behaviorální následky

Behaviorální důsledky souvisejí s delikvencí, kde ovšem není vytvářena nějaká organizovaná delikventní skupina, a s pocity bezmoci, rovněž bez vytváření subkultury úniku. Podle analýzy sociálně vyloučených lokalit v ČR vychází najevo, že kriminalita přímo v prostředí exkludovaných lokalit není problémem. Odehrává se totiž spíše mimo ně. Jde především o výrobu a distribuci psychotropních, majetkovou trestní činnost a přestupky v oblasti občanského soužití, jako je nejčastěji rušení nočního klidu. Tyto projevy se vyskytují převážně u mládeže. Dalším častým problémem je užívání návykových látek a hazard. Běžná je také závislost nikotinu u všech věkových kategorií, nevyjímaje děti. Kouření v těhotenství či před dětmi je také standardem⁴⁵

Výše zmíněné projevy jsou společné s kulturou chudoby, které se budu věnovat podrobněji v následujících kapitolách, ale mechanismy jsou odlišné. A tak je to všemi teoriemi, které se dotýkají exkludovaných. Mohou existovat a fungovat souběžně, přesto však nelze tvrdit, že některá z nich je platná beze zbytku, anebo je dominující. Koncept sociální exkluze má oproti kultuře chudoby zřetelné výhody: je deskriptivní a explanační, je dynamický a hodnotící.⁴⁶

⁴³ ČADA, Karel, Daniela BÜCHLEROVÁ, Zuzana KORECKÁ a Tomáš SAMEC. Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. 1. Praha: GAC, 2015

⁴⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 26 ISBN. 978-80-7422-613-7.

⁴⁵ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Reakce exkludovaných. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 20. ISBN 978-80-7464-490-0.

⁴⁶ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, 117-119

6. Sociální exkluze a sociální práce

Sociální exkluze znamená selhání sociální, občanské a ekonomické integrace. Sociální práce je oborem, který se zabývá uplatněním společenské teorie a výzkumu ke studiu a zlepšení kvality života lidí, sociálních skupin a celé společnosti. To zahrnuje také využití ostatních společenských věd jako prostředku ke zlepšení životních podmínek a změně postoje společnosti k chronickým problémům. Sociální práce se snaží o prosazování sociální spravedlnosti, zlepšování kvality života a rozvíjení plného potenciálu každého jednotlivce, skupin a společenství.⁴⁷

6.1. Vztah sociální exkluze a sociální práce

Primární roli v souboru opatření sociální politiky zaměřených proti exkluzi hraje agenda sociálního začleňování, kde je značná snaha čelit riziku a důsledkům nezaměstnanosti a chudoby, prostřednictvím zajištění přístupu k sociálním institucím a v pomoci začlenění do sociálních vztahů. Díky tomu, že je exkluze multidimenzionální, musí multidimenzionalitu problému reflektovat i inkluze a přístup k izolovaným problémům není účinný.⁴⁸

V České republice se sociální práci se sociálně exkludovanými věnuje cíleně především Agentura pro sociální začleňování, která je nástrojem vlády České republiky k zajištění podpory obcím, co se týče procesu sociální integrace. Cílem této agentury je především propojování subjektů na místní úrovni ke spolupráci při integraci. Se sociálně vyloučenými dále pracují různé nestátní neziskové organizace, jejichž primární náplní jsou však konkrétní činnosti, jako jsou práce s rizikovou mládeží v Nízkoprahovém zařízení pro děti a mládež, job kluby a jiné.⁴⁹

Hlavním nástrojem sociální práce s exkludovanými je terénní sociální práce jak uvádí literatura. Agentura pro sociální začleňování na svých webových stránkách doslova uvádí, že

⁴⁷ MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Pojetí sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, s. 45. ISBN 978-80-7416-014-1.

⁴⁸ MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis: Czech Sociological Review*. 2008, 2(44), s. 279.

⁴⁹ ČADA, Karel. ANALÝZA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH ROMSKÝCH LOKALIT A KOMUNIT V ČESKÉ REPUBLICĚ A ABSORPČNÍ KAPACITY SUBJEKTŮ PŮSOBÍCÍCH V TÉTO OBLASTI. *GAC spol. s r. o.: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z:

http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

terénní sociální práce je podmínkou k sociální integraci, neboť zajišťuje základní kontakt mezi vyloučenými a institucemi.⁵⁰

V současnosti existují tři základní diskurzy sociální exkluze, které užívají rozdílné přístupy sociální politiky. Je to:

- **redistributivní diskurz** – který se zaměřuje na odstranění chudoby především využitím dávek sociálního zabezpečení,
- **integrativní diskurz** – který využívá strategie překonání sociální izolace, kde je hlavním nástrojem zaměstnání,
- **moralizující diskurz** – který se zaměřuje na resocializaci exkludovaných prostřednictvím intervencí sociální práce.

U všech výše uvedených diskurzů je důležité si uvědomit, že sociální práce nemůže nikdy efektivně fungovat, pokud jsou problémy jejich klientů strukturální povahy. V praxi pak dochází k situaci, která nejenže dále produkuje sociální exkluzi, nýbrž i nadále prohlubuje sociální vyloučení za souběžné diskurzivní deklarace snah o jejich integraci. Aby mohl být proces integrace exkludovaných úspěšný, nemůže docházet k pokusům o jejich integraci a zároveň k produkci objektivních bariér, které proces komplikují či mu dokonce brání. Primárně tedy musí dojít k odstranění „materiálních“ překážek, teprve pak může následovat orientace na zvyšování individuálního lidského kapitálu exkludovaných aktérů.

Pokud budeme vycházet ze současných vzorů a dominujících konceptů, cílem sociální práce je podpora sociálního fungování. „To znamená, že sociální pracovník pracuje s klientem na obnovení komplementarity mezi jeho očekáváním a očekáváním prostředí.“⁵¹ Problematický je nicméně pojem „obnovit“, který poukazuje na to, že někdy v minulosti toto očekávání existovalo, ale později v důsledku nějaké nepříznivé sociální situace bylo vyloučeno. Otázkou pak je, zda je vůbec možné východisko aplikovat v případě sociálně vyloučených, kde v minulosti očekávání na straně klienta a na straně majoritní společnosti bylo slabé či dokonce vůbec neexistovalo.

⁵⁰ Jak funguje sociální začleňování. *Agentura pro sociální začleňování* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/nastroje-asz>

⁵¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 28 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Agentura pro sociální začleňování na svých webových stránkách uvádí, že na počátku procesu integrace musí stát pevné rozhodnutí situaci řešit ze strany obce a její politické reprezentace.⁵² Bohužel neexistuje žádný jednotný přístup či postup k řešení situace.

Stěžejní je však vytvoření institucionální sítě složené z osob, které jsou s exkludovanými nejčastěji v kontaktu. Jedná se o pracovníky oboru sociálních dávek, sociálního odboru, odboru bytové politiky, úřadu práce, neziskových organizací a v neposlední řadě také učitele a asistenty různých typů škol. Tito aktéři by pak měli společně plánovat a realizovat intervence, pro které je nezbytnou podmínkou formulace zájmů a cílů klienta a jeho motivace.

6.2. Reakce na sociální exkluzi ve vztahu k sociální práci

Ze zkušeností sociálních pracovníků s různými typy jejich klientů můžeme vydefinovat tři následné fáze reakce na sociální exkluzi ve vztahu k sociální práci. Počáteční kontakt s hrozbou exkluze je zpravidla uklidňován přesvědčením, že dotyčný jedinec zvládne situaci vlastními silami. Lidé ve středním a starším věku mají snahu využít nabytých životních zkušeností a pomoci si sám. Mladí lidé jsou zase po jistou dobu přesvědčeni, že se jedná jen o přechodné problémy při vstupu do samostatného života.⁵³

V situaci závislosti je v zásadě možná trojí reakce a lze již hovořit o následných fázích reakce na sociální exkluzi. V průběhu těchto fází klient postupně ztrácí motivaci k práci, stává se stále závislejší na sociálních službách a vypracovává si ospravedlnění této závislosti.

Ve fázi „odkládané asistence“ osoby ještě doufají v rychlé zlepšení své situace a mají strach z trvalé závislosti na sociálních službách. Poté přichází přechod do stadia „asistence unavené“, která znamená, že si postižené osoby různými způsoby racionalizují svoji závislost, přesto však zůstávají otevřeni spolupráci se sociálními pracovníky. Třetí fázi můžeme označit již za „asistenci vyžadovanou“, kdy už mají osoby jen minimální motivaci k práci, ale o to větší požadavky vůči institucím sociální pomoci. Svůj nízký sociální status kompenzují exkludovaní snahou převést stigmatizaci na osoby, které jsou na tom hůře než oni, a to například obviněním ze zneužívání sociálních dávek a poukazují na to, že v jiných oblastech

⁵² Jak funguje sociální začleňování. *Agentura pro sociální začleňování* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/nastroje-asz>

⁵³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 28 ISBN. 978-80-7422-613-7.

(např. péče o děti) své povinnosti plní. Sociálně vyloučení se poté vyhýbají kontaktu s druhými a se svým okolím a distancují se od těch, kdo pomoc nepotřebují a zneužívají ji. Mají totiž pocit, že jen oni jsou ti „zasloužilý chudí“.⁵⁴

Krajním stádiem sociální exkluze je pak „roztržka“, které se vyznačuje tím, že oběti exkluze nemají ani příjem z práce, ani nepobírají sociální dávky. Jsou živi z charity, potravinových balíčků, nárazové práce na černo, drobných krádeží a žebroty. Protože nemají stálý příjem, nemohou si trvale udržet vyhovující bydlení. Toto stádium má svoji lehčí a závažnější podobu. Jako „marginalitu zažehnanou“ můžeme označit situaci, kdy exkludované osoby mají ještě určitou vůli sociálně a profesně se integrovat. Často prohlašují, že chtějí začít nový život, jejich situace je však taková, že není moc pravděpodobné, že se jim to podaří. Ve stádiu „marginality organizované“ už exkludovaní vůli ke změně ztratili a plně se adaptují na život na samém okraji společnosti.⁵⁵

Je zřejmé, že špatná sociální situace v případě exkludovaných nevede ke vzniku vědomí společného postavení a společných zájmů, nýbrž dále rozkládá kategorii sociálně vyloučených a znemožňuje rozvoj solidarity mezi nimi. Chování lidí postižených sociální exkluzí, v zásadě kopíruje chování rozšířené v celé společnosti. Není to tak, že by společnost byla rozdělena na minoritu exkludovaných a na ty dobře integrované. Vydělují se všichni: dál od těch pod sebou a blíže k těm nad sebou. Každý chce být mezi svými a vyhnout se těm, kdo jsou na tom hůře. Je to tichá válka o teritorium. Všichni se snaží připojit k těm s lepším statutem a lepšími vyhlídkami do budoucna. Dělníci utíkají od nezaměstnaných imigrantů, zaměstnanci s vysokými příjmy od středních vrstev, vzdělanější profese od řadových zaměstnanců.⁵⁶

Po analýze dostupných materiálů k tématu sociální práce se sociálně exkludovanými se budí dojem, že funguje dobře tím, že se poukazuje na tzv. příklady dobré praxe. Ty se však týkají spíše jednotlivců, případně jednotlivých rodin či vyřešení nějaké konkrétní problematické oblasti.

⁵⁴ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Reakce exkludovaných. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 19-22. ISBN 978-80-7464-490-0.

⁵⁵ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 29. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁵⁶ KELLER, Jan. Exkluze jako sociální problém: Reakce exkludovaných. *Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, s. 21-22. ISBN 978-80-7464-490-0.

Pokud chce sám sociální pracovník pomoci změnit klientovi jeho tíživou životní situaci, je nutné pochopit, jak ji vnímá klient sám. Sociální pracovník zjistí, že převažujícím pocitem klienta je beznaděj, co vyvolá sklon nepokoušet se o změnu. Všechny instituce, které se zabývají pomocí exkludovaným, jsou jimi vnímány tak, že mu pomoci nedokážou nebo se o pomoc ani nesnaží, protože mu nerozumějí a nenaslouchají. Neúspěch je vnímán jako represe nebo nátlak. Terénní pracovník by neměl klienta kontrolovat či opatrovat, ale měl by jej na jeho cestě ke zlepšení doprovázet.⁵⁷

⁵⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Složky sociální exkluze. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 28 ISBN. 978-80-7422-613-7.

7. Chudoba a sociální exkluze

Co se týká vztahu chudoby a sociální exkluze, je možné uvést, že chudoba pravděpodobně není postačujícím ani nutným předpokladem sociálního vyloučení, jak nás můžou přesvědčovat ukázky dobrovolné chudoby, které jsou patrné z velké většiny všech historických společností. Poznatkem však zůstává, že tam kde dochází ke koncentraci chudob a kde se vyskytuje propastný rozdíl mezi životní zkušeností chudých a těch ostatních, je snazší přechod od chudoby k sociálnímu vyloučení.⁵⁸

7.1. Kultura chudoby

Z historického pohledu je pojem kultura chudoby nejvíce spojován se jménem amerického antropologa Oscara Lewise, který jej popsal ve své studii „Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty“ z roku 1959. Pravdou však je že pojetí je mnohem starší a své kořeny má v díle Engelse. Lewisovo chápání kultury chudoby bylo již od počátku zdrojem sporů jeho kritiků a zastánců, kteří v různých studiích jeho výsledky střídavě potvrzovali či vyvraceli. Lewis ve své studii kulturu chudoby chápe jako důsledek situačních či individuálních podmínek, mezi které patří zejména socializace jedince v rámci těchto podmínek, což vede k sebeprodukci sociální exkluze v lokalitách.⁵⁹

Koncepce kultury chudoby se dá rozlišit na objektivní stav chudoby a kulturu chudoby, která je demonstrována specifických souborem postojů, hodnot, norem a chování chudých. Primárně se jedná o výsledek faktorů strukturálních než osobnostních faktorů. Kultura chudoby pak vytváří další subkultury, které mají vlastní strukturu, vnitřní logiku a vlastní způsob života, který je předáván z generace na generaci. Jde o adaptační mechanismus a reakci na určité podmínky ve společnosti, které jakmile jednou započnou, mají posléze tendenci se dále reprodukovat. „Z pohledu majoritní kultury vznikají maladaptivní vzorce chování, tyto však jsou nezbytné a účelné v případě vytváření adaptace na podmínky sociálního vyloučení respektive chudoby. Jejich přijetí zajišťuje adekvátní fungování chudých v dané situaci, ale zároveň znemožňuje zpětnou integraci do majoritní společnosti.“⁶⁰ Spíše

⁵⁸ MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Pojetí sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, s. 46. ISBN 978-80-7416-014-1.

⁵⁹ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, 125-147

⁶⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Kultura chudoby. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 29 ISBN. 978-80-7422-613-7.

než zcela samostatnou kulturu, je vhodnější vnímat kulturu chudoby jako subkulturu majoritní společnosti, na níž je v mnoha ohledech závislá. Je však nutné zabývat se kulturou chudoby již proto, že je daleko náročnější překonat kulturu chudoby, než odstranit chudobu samotnou. Je však potřeba brát zřetel na to, že ne všichni chudí musí nutně sdílet kulturu chudoby, jak někdy může být automaticky předjímano.⁶¹

Kulturu chudoby lze charakterizovat podle asi 70ti znaků, které popsal Lewis. Tyto znaky lze rozdělit do čtyř systémových dimenzí:

- vztah mezi většinou společností a subkulturou,
- charakter slumového společenství
- typ rodiny
- hodnoty, postoje a povahové vlastnosti jednotlivců.

Klíčovým rysem je dle autora skutečnost, že se chudí neangažují a nezačleňují do významných společenských institucí. Společenská angažovanost – ať již politického nebo náboženského charakteru – je naopak elementem, který kultuře chudoby zabraňuje.⁶² Další složky kultury chudoby jsou do určité míry následkem této izolace od okolí – segregace, diskriminace a jiné. Palčivé však je tvrzení, že systém sociální podpory, na němž je většina chudých a vyloučených závislá, chudobu, pocit vyloučení a beznaděje naopak podporuje, nežli potlačuje. Chudí mají silné vědomí hodnot středních tříd, hovoří o nich, přisvojují si je za vlastní, ale neřídí se podle nich.⁶³

Charakteristickými rysy kultury chudoby jsou především:

- strach, netečnost podezírání a nízké sebehodnocení (většinou v podobě rezignace na to jakkoli svou situaci měnit),
- nedůvěra ke státním institucím a vznik alternativních institucí a postupů (například ve vztahu k zaměstnání),
- solidarita omezená na rodinu,
- životní strategie zaměřené na přítomnost,
- absence majetku,

⁶¹ RŮŽIČKA, Michal a Laco TOUŠEK. Sociální exkluze: její prostorové formy a měnící se podoby: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV, 125-147

⁶² MAREŠ, Petr, Markéta HORÁKOVÁ a Miroslava RÁKOCZYOVÁ. Sociální exkluze na lokální úrovni. *Pojetí sociálního vyloučení*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, s. 46. ISBN 978-80-7416-014-1.

⁶³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Kultura chudoby. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 30 ISBN. 978-80-7422-613-7.

- uzavřený ekonomický systém charakteristický zastavováním různých věcí a půjčováním peněz na vysoké úroky mezi sousedy či u lichváře (chudí lidé vytvářejí jen minimum bohatství a málo ho také dostávají zpět, chronický nedostatek peněz udržuje lidi v bludném kruhu – například pro nedostatek peněz nakupují často menší množství jídla za vyšší ceny),
- vysoká míra tolerance k sociálním patologiím,
- společenský styk je častý, ale má minimální organizaci,
- pouhý lokální rozhled a malé vědomí dějin, znají tedy jen své okolí a svůj způsob života
- tíhnutí ke statusovým symbolům (například nakupování značkového oblečení pro děti, či nové hračky, aby „nevypadaly jako socky“)
- rané sexuální zkušenosti,
- vysoká porodnost a častý výskyt rodin matrilokálního typu,
- časté pocity fatalismu,
- v případě mužů slabé ego, projevující se vychloubačností a zdůrazňováním vlastní maskulinity.⁶⁴

Je tedy dobré si uvědomit, že ačkoli kultura chudoby, dle Lewisova konceptu funguje napříč všemi etnickými skupinami, Romům jsou běžně připisovány stejné charakteristiky jako výše zmíněné s tím, že některé z nich jsou akceptovány jako specifické pro romskou kulturu. Kultura českých sociálně vyloučených lokalit není primárně romskou kulturou, ale spíše kulturou sociálně vyloučených lokalit, kulturou chudoby, i když pochopitelně nakaženou různými tradicemi, trendy či prvky toho, co bychom mohli označit kulturou romskou. To samozřejmě neznačí, že by etnicita nehrála v procesu sociální exkluze svoji roli. Lewis dále uvádí, že kultura chudoby bují spíše v kapitalistických zemích než v socialistických společnostech a přichází většinou v dobách sociálních změn ve společnosti. Zde je možné nalézt podobnost se společenským vývojem v České republice po revoluci v roce 1989.

7.2. Kritika kultury chudoby

Pojetí chudoby je jako samostatný napadán prakticky od svého vzniku z mnohých důvodů, ať už se jedná o metodologickou, či teoretickou nekonzistentnost. Lewis bývá kvůli označení tohoto konceptu kulturou kritizován, protože dle antropologických a sociologických

⁶⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Kultura chudoby. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 30-31 ISBN. 978-80-7422-613-7.

autorů jde subkulturu. Kultura chudoby vychází ze souladu mezi behaviorální a institucionální složkou vyloučení některých obyvatel od zdrojů, kdy dle Lewise jsou zdůrazňovány socializační prvky adaptace na toto prostředí, kdy je menšina chudých chycena v bludném kruhu dysfunkčního chování a postojů. Pojem kultury chudoby tak bývá také někdy kritizován za přeceňování vlivu samostatných jedinců na zachování chudoby, která je u nich zapříčiněna do velké míry strukturálně, a kdy samostatní jedinci mohou chtít zachovávat hodnoty standardní společnosti, ale díky vnějším důvodům jsou odsouzeni k selhání. Což je jedna z nejvýznamnějších kritik konceptu kultury chudoby.

„Toušek vymezuje základní body kritiky kultury chudoby a to metodologickou kritiku, opírající se o Lewisův sběr dat pouze na úrovni rodin bez souvislosti k sociálnímu prostředí a společnosti.“⁶⁵ Dále také poukazuje na nejasnosti, zda je kultura chudoby způsobena strukturálně, či behaviorálně a jakou má logickou rekonstrukci vysvětlení pro reálný fakt chudoby. Lewis totiž přivádí čtenáře na myšlenku, že chudí jsou nejen oběťmi chudoby, ale také její vlastní strůjci. Nicméně v prostředí kultury chudoby nacházíme i další sociálně psychologické fenomény, jako je například sebenaplňující proroctví. Pokud je někdo považován za nepřizpůsobivého, je s ním pak jako s nepřizpůsobivým zacházeno, až se skutečně nepřizpůsobivým stane. Je tedy zjevné, že psychologický pohled na téma, které zkoumají primárně sociologové, sociální antropologové anebo etnografové může přinést základní pozadí celé věci.

⁶⁵ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Kultura chudoby. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 30-31 ISBN. 978-80-7422-613-7.

8. Sociální vyloučení a romská populace

Dle historické a etnografické analýzy vyplývá, že Romové nikdy nebyli považováni za rovnocenné příslušníky české společnosti či právoplatné občany českého státu, ale že jejich místo bylo vždy na okraji.⁶⁶ Ve starších, ale i zcela nových učebnicích pro sociální práci jsou Romové prezentováni vždy v kontextu svého indického původu, kočovnické historie a tradic, přičemž současné sociální problémy mnohých romských rodin jsou vztahovány k uvedeným historickým souvislostem. Příkladem je „neschopnost hospodařit s penězi“, která je jedním z faktorů podmiňujících budoucí problémy, jako je zadluženost, a která je vysvětlována orientací Romů na přítomnost a životem „ze dne na den“ v analogii s kočovným způsobem života. Zaměňování socioekonomických problémů, se kterými se romská minorita potýká, za problémy etnicity vede zcela jistě k jejich prohlubování.⁶⁷

8.1. Vyloučení Romů v historické perspektivě

V konceptu vyloučení rozlišujeme různé formy sociálního vylučování, z nichž některé připomínají dobu dávno minulou. Jako extrémní podobu vyloučení lze uvést upření práva na život, buď v jeho přímé formě – usmrcení, či ve formě upření práva žít v dané společnosti postavením mimo zákon. V případě přímé formy jde o pogromy, genocidu či holokaust, v případě formu druhé jde o vyhnání na okraj či mimo společenství a z toho následující odsouzení k „putování“. Téměř v každé knize o historii Romů se může dočíst o zákazu usazování se kočujících romských společenství, o beztrestném zabíjení romských mužů, které nejsou zas až tak daleko v minulosti, jak bychom předpokládali, ale jsou otázkou svou uplynulých století. Židovský a romský holokaust během druhé světové války má dodnes své dosud žijící pamětníky, bohužel o romském holokaustu se hovoří téměř minimálně a oživení jeho mementa po roce 1989 bylo pro mnoho lidí překvapením. Další formou vyloučení je symbolická smrt jako vyloučení z duchovního společenství, zapovězení symbolického prostoru, které může mít dnes podobu nevysloveného zákazu přístupu Romů do veřejného či politického prostoru.⁶⁸

⁶⁶ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 56. ISBN 80-7178-741-8.

⁶⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Kultura chudoby. *Proč selhává sociální práce se sociálně vyloučenými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 33. ISBN 978-80-7422-613-7.

⁶⁸ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 57-59. ISBN 80-7178-741-8.

8.2. Sociální vyloučení Romů

Riziku sociálního vyloučení byla a je romská kultura vystavena vysokou měrou. V průběhu 20. století bylo postavení romské populace otřeseno třemi událostmi, jichž následky se sebou vzájemně souvisely a podnítily se. Jednalo se o vyvraždění většiny usedlé (ve většině případů integrované či asimilované) komunity v koncentračních táborech za druhé světové války, socialistický experiment násilného přesídlení velké části v české republice žijící romské komunity z venkovského prostředí slovenských osad do průmyslových městských sídelních zón a nakonec tržní transformace, v důsledku níž ztratili v masovém měřítku práci. Po přechodu české společnosti na tržní ekonomický systém dochází k většímu rozdělení na základě socioekonomických charakteristik.

Vedení státu po roce 1989, které mělo snahu vytvořit demokratický systém založený na rovnoprávnosti občanů, však podcenilo fakt, že velká část romské populace nedisponuje v důsledku svého postavení v minulosti předpoklady adaptovat se na přetvořené ekonomické a společenské podmínky.

Situace, kdy v koncepčním řešení problému romské komunity není dostatečně rozlišena míra jeho dvou hlavních předpokladů, národnostního a sociálního však přetrvává dodnes. Nicméně je spravedlivé podotknout, že zatím zejména praxe občanského sektoru vykazuje výrazný posun k řešení problémů sociální povahy, k řešení sociální exkluze romské komunity⁶⁹

8.3. Podoba sociálního vyloučení Romů

Vyloučení romské komunity představuje ohromný balík problémů sociální povahy, které jsou mezi sebou propojeny tak, že opatření namířená na pouze jeden z těchto aspektů neřeší otázku kompletně a nevede téměř k žádnému celistvému výsledku. Právě tato obtížnost určení příčin stavu vyloučení vede ve vědomí majoritní společnosti k vytváření negativního stereotypního obrazu romské menšiny. Následky sociálního vyloučení nejsou v očích veřejnosti spojovány s rozličnými vylučovacími mechanismy monokulturně založené společnosti, ale s vůlí samotné romské menšiny, což je zásadní omyl a záměna příčiny s následkem.

⁶⁹ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 57-59. ISBN 80-7178-741-8.

Oblasti života, ve kterých se sociální vyloučení u romské komunity projevuje nejčastěji, jsou následující:

- omezený přístup na trh práce,
- chudoba a nízký příjem,
- nízká míra sociální podpory
- řídké nebo neexistující sociální sítě
- bydlení a život v kontextu lokality,
- vyloučení ze služeb.⁷⁰

V následujících podkapitolách bych chtěla podrobněji popsat podoby sociálního vyloučení romské komunity a jeho základních příčin, právě ve výše zmíněných oblastech, které jsou klíčové. Popisování jednotlivých oblastí je poněkud náročné, protože jsou ve svých příčinách i důsledcích značně propojené. Některé informace se proto objevují opakovaně, s ohledem na kontext oblasti, která je právě objektem popisu.

8.3.1. Omezený přístup na trh práce

Nejdůležitějším, i když ne výlučným faktorem, který vede k sociální exkluzi je omezený přístup na trh práce. Dle zprávy o Indexu Romské inkluze z roku 2015 vyplývá že, zaměstnanost Romů za posledních deset let vzrostla z 29 % na 38 %. Je ale stále výrazně nižší než u ostatních obyvatel - zaměstnání má sedm z deseti. Nezaměstnanost romských pracovníků poklesla ze 46 % na 27 %. V celém Česku přitom dosahuje asi šesti procent.⁷¹ Z Indexu Romské inkluze také nadále vyplývá, že velká část romské populace pracuje na černo a to z důvodu cílené registrace na úřadu práce, z důvodu získání sociálních dávek, zdravotního a sociálního pojištění. Hlavními příčinami vysoké míry nezaměstnanosti romské populace jsou nízká vzdělanostní úroveň a kvalifikace napříč celou komunitou. Téměř 80 % romské populace má jen základní vzdělání a 90 % populace je v 9. třídě klasifikace zaměstnanosti, což představuje pomocné a nekvalifikované dělníky.⁷²

⁷⁰ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 60. ISBN 80-7178-741-8.

⁷¹ Situace Romů v Česku se zlepšuje, až polovina je ale sociálně vyloučená. *Idnes.cz: Zprávy* [online]. Praha: MAFRA, a. s., 2016, 8.2.2016 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/index-inkluze-situace-romu-se-zlepsuje-d9t-domaci.aspx?c=A160408_131947_domaci_jkk

⁷² NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 61. ISBN 80-7178-741-8.

Jedna z mála možností, možná jediná, jak prostřednictvím úřadu práce a vůbec získat pracovní příležitost je sezonní práce či příležitostné formy zaměstnání. Romové jsou zároveň skupinou, která tohoto způsobu pracovního uplatnění hojně a pravidelně využívá, a pravděpodobně také jedinou skupinou, která o něj má ve velké míře zájem. Tyto formy zaměstnání sice vzhledem ke své neatraktivitě pro průměrnou populaci představují možnost pracovního uplatnění pro jinak nezaměstnané skupiny, avšak nezakládají pravidelný příjem, který představuje podmínky pro využití širších občanských práv (např. možnost získání úvěru či hypotéky) a podmínky pro dosažení životní jistoty vůbec.

Velice závažným a mezi mužskými příslušníky romské komunity, rozšířeným způsobem, jako mohou vyloučení lidé z trhu práce získat pracovní příležitost je práce v rámci šedé ekonomiky. Dá se říci, že téměř každý druhý romský muž, který nežije v oblasti s vysokou mírou nezaměstnanosti, je alespoň jednou ne-li vícekrát tímto způsobem zaměstnán. Zejména v sezoně cestářských prací můžeme i jako náhodní kolemjdoucí vyzorovat složení tzv. dělnických part, které pokládají různá potrubí, kopou výkopy či asfaltují. Zde narážíme na velmi častý předsudek o „líných Romech“ a můžeme přemýšlet o tom, kdo z nás „pracovitých Čechů“ by byl ochoten a hlavně schopen pracovat ve čtyřicetistupňovém vedru.

Díky aktivní politice zaměstnanosti jsou Romům také často nabízeny tzv. veřejně prospěšné práce, které velmi hojně v posledních letech využívají proromské organizace. Tento typ zaměstnání však z dlouhodobého hlediska opět problém neřeší, neboť poskytuje pracovní příležitost pouze dočasně. Výhodný je hlavně pro zaměstnavatele. O zaměstnance z úřadu práce mají totiž zájem zejména ty subjekty, které trápí finanční problémy.

Většina pracovních příležitostí, které jsou Romům bez zaměstnání prostřednictvím pracovního úřadu nabízeny, je vzhledem k jejich nízké úrovni vzdělanosti a kvalifikace na omezenou dobu, nezakládají pravidelný příjem a neposkytují tak zaměstnanci potřebnou jistotu ani perspektivu do budoucnosti, a tudíž ani náležitě nemotivují.⁷³

Rituálem bez obsahu je pak registrace na úřadu práce, podmíněna pravidelnými návštěvami. Romský uchazeč o zaměstnání totiž už z opakované zkušenosti ví, že s největší

⁷³ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 61-62. ISBN 80-7178-741-8.

pravděpodobností žádnou nabídku pracovního místa nedostane, a pokud ano, tak místo v momentě jeho návštěvy bude z důvodu diskriminačních praktik zaměstnavatelů „již obsazeno“. Úředník na úřadu práce si je této skutečnosti taky vědom a tak výsledkem je oboustranná tichá dohoda, která snižuje důvěru uchazeče v danou instituci a prohlubuje jeho demotivaci se jakkoli snažit, například zvýšit si kvalifikaci prostřednictvím rekvalifikace.

Souhrnně lze říci, že situace romské populace na trhu práce je uzavřena v bludném kruhu. Její naprostá většina je nevzdělaná a nekvalifikovaná a vzhledem k současnému stavu trhu práce prakticky nezaměstnatelná. Svou roli určitě hrají i předsudky vůči barvě pleti uchazečů. Výsledkem je potom dlouhodobá nezaměstnanost, která postupně vede k nezaměstnatelnosti.

Díky výše zmíněným okolnostem tak lidé ztrácejí návyk pracovat a hodnoty s ním spojené, nemají zkušenost, tak ani naučenou dovednost, jak o místo usilovat. Hlavním negativem tohoto problému je dopad na mladou generaci Romů, která nastupuje na pracovní trh. Tato generace nikdy nepracovala a často neviděla pracovat ani své rodiče. Práce pro ně nemá žádnou hodnotu a nejsou nijak motivováni snažit se práci získat.⁷⁴

8.3.2. Nevzdělanost a negramotnost

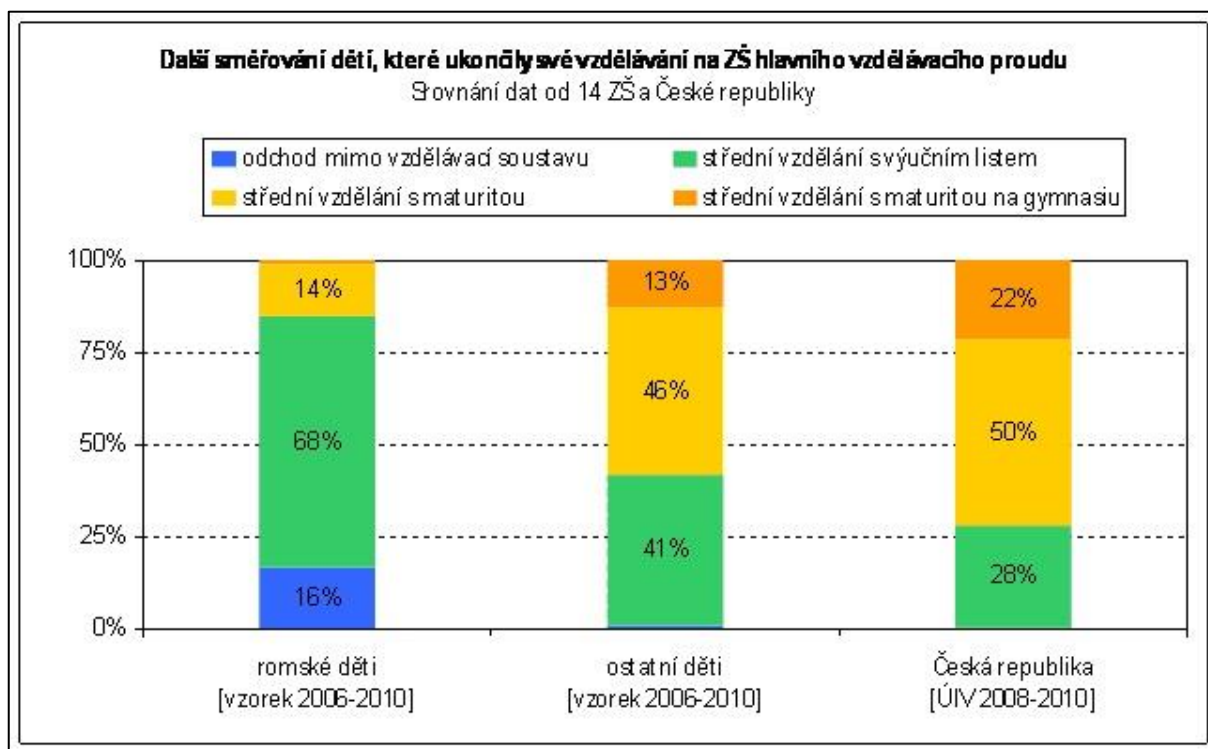
Souvislost mezi úrovní vzdělání a situací a na trhu práce platí všeobecně, pro romskou komunitu má však drtivý dopad. Čím je vyšší vzdělání, tím je lepší šance uplatnění na trhu práce ve všech jeho odvětvích. Zároveň vyplývá, že omezený přístup na trh práce je jakousi klíčovou oblastí, která utváří podmínky pro zahájení procesu sociální exkluze.

Pokud se zaměříme na úroveň vzdělání romské populace, jako bychom stáli blízko rozuzlení začarovaného kruhu jejího vyloučení. Není tak náhodou, že v posledních letech konečně dochází k opatřením, která jsou cílena na výchovu a vzdělávání nastupující generace Romů.⁷⁵

⁷⁴ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 62-63. ISBN 80-7178-741-8.

⁷⁵ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 64. ISBN 80-7178-741-8.

Obrázek č. 7 Graf dalšího směřování dětí, které ukončily své vzdělání na ZŠ hlavního vzdělávacího proudu⁷⁶

Sociálně znevýhodněné romské děti častěji než jejich vrstevníci končí svou školní kariéru už na základní škole. Zatímco v případě romských dětí z běžných základních škol se na žádnou střední školu nehlásí 16 % žáků, ve zbylé populaci se stejný jev vyskytuje ojediněle. Častěji než jejich vrstevníci směřují romské děti rovněž na obory s výučním listem. Jen 14 % z nich přechází na maturitní obory, kam naopak míří většina z ostatních žáků. Na čtyřletá gymnázia odejdou pouze dvě romské děti z tisíce, dalších šest pak na víceletá.⁷⁷

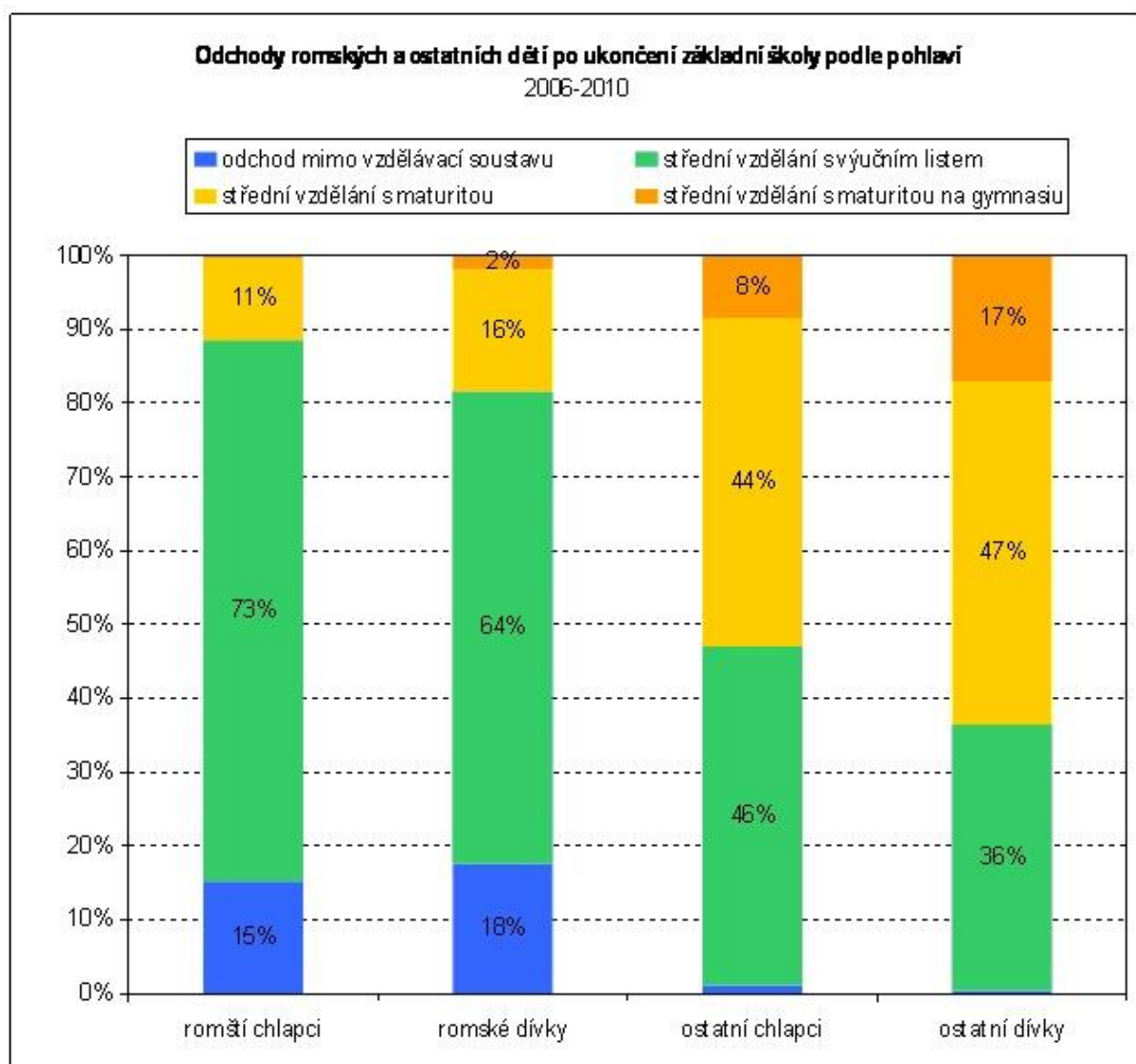
Další uplatnění na trhu práce komplikuje skutečnost, že obory s výučním listem, kam se hlásí 68 % sociálně znevýhodněných romských žáků, řada učňů předčasně opouští. Z 212 romských zkoumaných dětí, které nastoupily do těchto učebních oborů v letech 2005 až 2007, jich výuční list získalo 58%; ostatní buď přešly na obor jiný, nebo na čas či natrvalo vypadly z dalšího vzdělávání.⁷⁸

⁷⁶ Kam odcházejí romské děti po základní škole. Romové v České republice [online]. Praha: Český rozhlas, 2010, 29.12.2010 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/23682>

⁷⁷ Kam odcházejí romské děti po základní škole. Romové v České republice [online]. Praha: Český rozhlas, 2010, 29.12.2010 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/23682>

⁷⁸ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 64. ISBN 80-7178-741-8.

. Obrázek č. 8 Graf odchodů romských a ostatních dětí po ukončení základní školy podle pohlaví

Do hry pak také vstupuje faktor sociální. Pro chudé romské rodiče mnohdy školné v mateřských školách představuje významné zatížení rodinného rozpočtu, takže převážně z finančních důvodů děti do mateřských školek neposílají. Zároveň je však oni sami jako rodiče nedokážou dostatečně připravit a děti tedy přicházejí do první třídy se značným vstupním handicapem. Základní škola počítá s dětmi, které při vstupu do školy ovládají vyučovací jazyk, mají rozvinuté volní vlastnosti a rodinné zázemí příznivé pro studium, tj. tedy prostor k učení a někdo, kdo jim s učení a vypracováním úkolů pomůže.

Dalším problémem je také střet hodnot. Často se zmiňuje, někdy neutrálně, mnohdy s negativním nádechem, že vzdělání nepatří mezi hodnoty romské komunity a tyto soudy se vyvozují zejména z toho, že romští rodiče často neposílají svoje ratolesti do školy. Toto

tvrzení nelze zpochybňovat, ale je třeba poukázat na jeho dva aspekty. K tomu aby se hodnota stala hodnotou je nutné její předání v daném sociálním prostoru. Vzdělání v rámci romské populace zřejmě nepředstavuje hodnotu, protože vzdělaných lidí je v této komunitě naprosté minimum. Druhým aspektem je fakt, že pro romské rodiče je nejvyšší hodnotou spokojenost dítěte. Jakkoli se to může zdát dle majoritních hodnot nepochopitelné, pádným důvodem absence dítěte ve škole může být pro romskou matku fakt, že neměla pro své dítě peníze na svačinu. Právě s takovýmto typem kulturních specifíků by se mělo počítat a pracovat ve škole, která si chce říkat „multikulturní“.⁷⁹

8.3.3. Chudoba a nízké příjmy

Chudoba příslušníků romských rodin vyplývá zejména z jejich těžké situace na trhu práce. Příjmy dlouhodobě nezaměstnaných pocházejí pouze z dávek sociální péče, kterými se příjmy dorovnají do životního minima dané rodiny. Životní minimum je postaveno tak, aby překlenovalo pouze krátkodobou nepříznivou sociální situaci, která vzniká nejčastěji při ztrátě zaměstnání a trvá do nalezení nového pracovního místa. V případě životního minima se však nepočítá s rizikem, že tato doba může být dlouhá až několik let. Díky tomu se životní standard, který plyne pouze z dávek sociální péče, nemůže rovnat průměrnému životnímu standardu platnému v dané společnosti. Není s ním možné například nakupovat nové předměty dlouhodobé spotřeby nebo s ním hradit výdaje vznikajících při nečekaných životních událostech. Také neumožňuje poskytnutí žádných forem finančních služeb a tím dále blokuje alternativní životní strategie jako je například půjčka, spoření či pojištění.

Situaci poté částečně řeší a to jen krátkodobě jednorázové dávky sociální péče, o jejichž poskytnutí rozhoduje příslušný sociální pracovník na základě posouzení potřebnosti klienta. Velká část klientů z řad romské komunity poukazuje na tendenci některých sociálních pracovníků romské klienty diskriminovat a nerozhodovat na základě objektivního a adekvátního posouzení jejich skutečné situace, ale na základě předsudků spojených s romskou populací.⁸⁰

⁷⁹ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 65-66. ISBN 80-7178-741-8.

⁸⁰ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 66. ISBN 80-7178-741-8.

Jedním z velmi častých nenávisných a nepřijatelných předpokladů je názor, romské rodiny, pro které je kulturně typická vysoká míra porodnosti a progresivní typ populace, jsou vícedětné právě proto, aby získali přídatky na dítě, které svou konstrukcí umožňují dostat příjmy rodiny nad hranici minima. Tento jev se velmi často užívá v souvislosti romských komunit „zneužívat“ sociální dávky. Když pomíneme fakt, že výše přídatku na dítě je odvozena od násobku životního minima, které rodiny dosahují příjmy a nemůže, ani u vícečetné rodiny, příjem rodiny zásadním způsobem zvýšit, je nepřijatelné hovořit o „zneužívání“, pokud je nárok daný ze zákona.

Fenoménem, který je spojen s chudými rodinami z romské komunity, je tzv. lichva. Jedná se o systém finanční půjčky v rámci „komunity“ na vysoký, většinou 100 % úrok. Půjčka je téměř vždy odsouzením klienta na závislosti bludného kruhu lichvy. Tento fenomén se stal značným problémem v některých městech, např. v Ústí nad Labem a Ostravě.

Chudoba a dlouhodobá materiální deprivace je z výše uvedených důvodů pro sociálně vyloučené příslušníky romské populace charakteristická. Kromě tohoto faktu vede chudoba k dalšímu vylučování – od znevýhodněného přístupu ke vzdělání přes sociálně patologické chování po špatný zdravotní stav. Je podstatné si tedy uvědomit, že tyto jevy nemají svou příčinu ve specifické romské mentalitě, jak se velmi často uvažuje, ale jejich příčina je sociální povahy.⁸¹

8.3.4. Problematika bydlení, sídelní segregace

Co se týče přístup k bydlení, jsou příslušníci romské populace vystaveni institucionální nebo strukturální diskriminaci. Počátek těchto problémů můžeme hledat v souvislosti s transformací ekonomiky v devadesátých letech 20. století. V této době mimo jiné probíhaly restituce a privatizace bytového fondu s absencí regulace vedlejších negativních dopadů, které na stávající nájemníky tyto procesy mohly mít. Restiturovány byly zejména domy ze starší zástavby a příslušníci romské komunity v důsledku komunistické bytové politiky obývali většinou právě tento druh bytů. Zatímco v minulosti obce často tolerovaly neoprávněné užívání bytů (za které samozřejmě vybíraly nájemné), noví majitelé domů ho už neakceptovali a tyto nájemníky buď vyhodili, anebo s nimi sepisovali nové nájemní smlouvy na dobu určitou, kterými se zbavovali povinnosti zajistit nájemníkovi, se

⁸¹ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 67. ISBN 80-7178-741-8.

kterým smlouva nebude prodloužena, náhradní bydlení. Zejména nájemníci z řad Romů, kteří se neorientovali v právních následcích takových změn, na toto jednání přistoupili a stali se tak nejsnadnějšími oběťmi takového jednání. Podobné procesy probíhaly i v důsledku převodu státního bytového fondu na majetek obcí. Jelikož to obce finančně zatěžovalo, přistupovali často k privatizaci obecních bytů.

Novým fenoménem v oblasti bydlení se poté staly výstavby a obsazování tzv. holobytů, které vedou ke vzniku ghatt a dochází zde k sociálnímu vylučování. *„Analýza problematiky holobytů ve vztahu k romské komunitě ukázala na velmi závažný sociální a politický problém, který lze charakterizovat jako vytěsňování sociálně slabé části romské minority z bytů do náhradního ubytování, do krátkodobého přístřeší, popřípadě bez náhrady na okraj měst a jejich soustředování do enkláv a ghatt. Analýza problematiky holobytů se tak stala analýzou výstavby holobytů jako nástroje prostorové etnické segregace.“*⁸²

Tento výše zmíněný proces, řízený často institucemi samosprávy, se děje mnohdy cestami pololegálními, kdy v procesu vytěsňování bylo užito postupů, na které dotčené osoby nemusely přistoupit, které by bylo možné dodatečně napadnout, ale postižená osoba o tom nemá tušení a nebrání se, nebo je využito její neznalosti, nepozornosti a důvěřivosti například ústním příslibem prodloužení nájemní smlouvy na dobu určitou.

Ať již v důsledku doby minulé a do současnosti přetrvávající bytové politiky vzhledem k Romům, či v důsledku současné politiky obcí vůči nájemníkům, kteří mají problematické nájemní vztahy, je pro romskou kulturu charakteristická tzv. rezidenční segregace, tedy prostorová koncentrace příslušníků romské komunity v určitých lokalitách. Dochází také k segregaci sociální, neboť v těchto lokalitách žijí příslušníci romské komunity, kteří zároveň patří k nejnižším vrstvám obyvatel. V podstatě se vytvářejí větší, poměrně zřetelně ohraničené městské oblasti, kde je soustředěno chudé minoritní obyvatelstvo, což naznačuje defektní vývoj a postupně vede ke kultuře chudoby, které jsem se věnovala v předešlých kapitolách. Právě z důvodu že tam kde velká část příslušníků romské populace

⁸² NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 68. ISBN 80-7178-741-8.

žije v těchto oddělených lokalitách v bytech, jež jsou v majetku města, nemá v podstatě žádnou možnost se z této lokality vymanit, i když v ní osobně bydlet nechce.⁸³

Nedostatek obecních bytů je rozšířeným problémem, který se dotýká všech skupin obyvatelstva. Příslušníci romské komunity však patří k těm, kteří jsou vyloučeni z jakýchkoliv alternativních způsobů získání bytů. Zároveň jsou skupinou, pro kterou jsou typické vícedětné rodiny. Velmi typickým jevem pro romskou komunitu žijící v uvedených lokalitách je soužití dvou nebo tří generací, což v praxi znamená třeba i 10 lidí ve dvoupokojovém bytě.

Tato situace vede k dalším negativním projevům, jako je nedostatek osobního a intimního prostoru pro každého člena domácnosti, nedostatek prostoru k hraní či učení v případě dětí, zhoršené zdravotní a hygienické podmínky. To vede k životnímu standardu hluboko pod průměrem standardu společnosti. Velký počet osob žijících ve společné domácnosti se samozřejmě odráží i ve výši poplatku za služby, která je součástí nájemného, což tyto lidi často řeší nepřihlašováním osob, které v bytech reálně bydlí, což opět tyto lidi bez trvalého pobytu znevýhodňuje.

Typickými domy, které příslušníci romské populace obývají, jsou nejčastěji pavlačové domy. Ty se spravují jako celek a proto se poplatky za služby vypočítávají za celý dům a rozpočítávají se mezi jednotlivé rodiny, což způsobuje, že na nedbalost některých obyvatel doplácí ti, kteří své povinnosti plní. Existují také domněnky, že firmy, které tyto domy spravují, dokonce do poplatků za služby započítávají i dluhy na poplatcích za služby, které některé z rodin dlouhodobě mají. Roční vyúčtování tak i při vysokých zálohách dosahuje horentních sum, které domácnosti ve většině případů nejsou schopny ze svých příjmů hradit a vznikají jim tak dluhy spojené s užíváním bytů, které pak vedou až k ukončení nájemných smluv.

Dluhy na nájemném a službách spojené s užíváním bytů, ale často také diskriminační praktiky některých pracovníků bytových odborů a kancelářů, které byty spravují, vedou k uzavírání nechráněných nájemných vztahů, které tyto obyvatelé nadále ohrožují a

⁸³ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 68-69. ISBN 80-7178-741-8.

znevýhodňují. Konečné řešení, po němž už následuje pouze „vyhození na ulici“, představují tzv. holobyty. Tento fenomén, který má problematiku neplatičů řešit, však žádný problém neřeší, pouze lidem kteří se mnohdy z objektivních sociálních důvodů dostali do nepříznivé životní situace, uzavírají cestu zpátky a tak je nevratně ze společnosti vylučují.⁸⁴

8.3.5. Omezený přístup ke službám

Díky strukturální a institucionální diskriminaci popsané v předešlé kapitole dochází k znevýhodněnému přístupu k rozmanitým službám, které sociální stát a občanská demokratická společnost nabízí. Počátek této diskriminace je u složitých formulářů, jejichž vyplnění musí klient pro dosažení určité služby zvládnout, poté pokračuje prostřednictvím neochoty úředníků ztrácet čas s méně komunikačně zdatnými klienty a končí špatnou dostupností informací o existujících službách.

Podezření ze zneužívání služeb sociální pomoci je s romskou komunitou často spjato. Realita však ukazuje, že mnozí Romové, nejčastěji z důvodu své nevzdělanosti, neinformovanosti a sociální izolace od většinové společnosti, neumějí využívat všech možností, které státní systém sociální pomoci poskytuje a nedosahují takového řešení své situace, které tento systém potencionálně umožňuje. K této situaci velmi často napomáhá vzájemná nedůvěra klientů romské populace k institucím, které spravuje majoritní společnost, a zároveň nedůvěra pracovníků těchto institucí k těmto svým klientům.

Nevyužívání sociálních služeb ze strany Romů je také časté u mnoha typů těchto služeb. Jedná se například o azylové domy, pečovatelskou službu, penziony pro seniory, léčebny dlouhodobě nemocných či centra sociální prevence. Je to dáno systémem hodnot, které romská komunita tradičně uznává. I když jde bezpochyby o pozitivní rys a chvályhodné chování, jeho důsledky mnohdy neúnosně zatěžují romské rodiny. Členové romských rodin tak poskytují velmi často svým příbuzným péči, kterou jsou občané majoritní společnosti zvyklí delegovat na profesionály.

Sociální práce v podání státních institucí má převážně administrativní povahu a počítá s jistou sociální vybaveností svých klientů, kteří jsou sami schopni využít všech možností, které jim stát nabízí. Jak jsem již zmiňovala výše je v souvislosti s romskou komunitou spjato

⁸⁴ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 69-70. ISBN 80-7178-741-8.

podezření ze zneužívání sociálních dávek. Odborné studie a praktické zkušenosti pracovníků se sociálně vyloučenými klienty z řad romské populace však toto podezření vyvracejí.⁸⁵

8.3.6. Řídké či neexistující sociální sítě

Přestože se v souvislosti s těmito lokalitami hovoří jako o komunitách, rysy komunit málokdy vykazují. Je to z důvodu umělého sestěhování rodin, které by spolu za přirozených podmínek z důvodu kastovního systému stále platícího v romské komunitě, nežily. Dochází tak k neustálým třenicím a konfliktům. Vzájemná svépomoc a dělba práce, která fungovala v přirozených romských společenstvích, jež v minulosti rozbila zejména tzv. politika rozptylu, zde nefunguje. Tyto komunity spíše lépe řečeno lokality (neboť jediné co mají rodiny v nich žijící společného, je v mnoha případech pouze prostor) jsou charakteristické spíše neschopností vzájemně se organizovat, občansky angažovat, podílet se na správě společných veřejných věcí, jak jsem uváděla v předchozích kapitolách.

Tuto situaci je možné částečně zmínit tzv. komunitní a terénní sociální práci, která má nástroje, jak tyto potřebné vztahy znovu nastolit, a do budoucna jí předcházet. V posledních letech dochází právě k této komunitní a terénní sociální práci, která daný problém podstatně zlepšuje. Je však nutné závěrem říci, že je to běh na dlouho trať.⁸⁶

⁸⁵ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 70-71. ISBN 80-7178-741-8.

⁸⁶ NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 72-73. ISBN 80-7178-741-8.

9. Problémy na straně sociální práce

Co se týče práce sociálních pracovníků s jejich exkludovanými klienty narážíme na reflexi příčin vývoje exkludovaných na dvě roviny a to rovinu systémovou a rovinu osobní. Systémová úroveň obsahuje nespolečensko-pracovní ministerstva práce a sociálních věcí s dalšími subjekty vykonávajícími sociální práci a nespolečensko-pracovní těchto subjektů mezi sebou. Dále pak obsahuje legislativní mezery, ale i celkové současné pojetí oboru sociální práce a přístupy k sociálně exkludovaným. Osobní úroveň zahrnuje sebereflexi vlastních špatných kroků v konkrétních situacích sociální práce s exkludovanými.⁸⁷

9.1 Systém

Systémové nedostatky jsou pracovníky, kteří vykonávají sociální práci s exkludovanými vnímány jako dominantní. Zásadní nutná obtížná volba mezi dvěma vzájemně se vylučujícími možnostmi, kterou sociální pracovníci řeší, je zda zakázku v rámci sociální práce stanovuje klient nebo společnost.⁸⁸

9.1.1. Čí je zakázka sociální práce

Sociální pracovník je při výkonu své práce omezen existencí diskurzu v podobě vzorů, metod a technik sociální práce, které jsou zakotveny již ve vysokoškolském systému vzdělávání a o nichž se píše v učebnicích a odborných časopisech, aniž by byly nastoleny možné alternativy. Sociální pracovník tak vnímá a vidí problém v nastoleném jednom úhlu pohledu. To se samozřejmě netýká pouze stanovení zakázky, ale je toho vhodným příkladem.

Ustálená praxe se drží pojetí, že cílem sociální práce je to, co je cílem klienta. To vychází z profesionálního pojetí sociální práce, kde je klient vnímán jako aktivní spolupracovník. V pozadí zmíněného přístupu je snaha vyvážit moc mezi sociálním pracovníkem a klientem a hlavně upevnit práva klientů. Prioritou tedy jsou práva a zájmy klientů. Podle standardů kvality sociálních služeb je tedy primární právě profesionální přístup. V praxi to znamená, že se řeší témata, se kterými klient přijde, ale jiná témata, která se klienta

⁸⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 38 ISBN. 978-80-7422-613-7.

⁸⁸ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 38 ISBN. 978-80-7422-613-7.

dotýkají a jsou pro něj nesporně důležitá, pracovník sám zahájit nesmí, protože vše je jen podle rozhodnutí klienta.

Profesionální pojetí však není jediné možné a to například když se byrokratický sociální pracovník snaží o manipulaci klientů v rámci jejich pozitivní změny. Dle sociálních pracovníků je však třeba, aby sociální pracovník myslel za klienta dopředu, protože ono mu to časem dojde, že pro něj vlastně pracovník udělal dobře. Tento přístup se však v praxi nevyskytuje příliš často. Hlavní příčinou omezené aplikace jsou obavy sociálních pracovníků z nařčení porušení práv klienta, tím spíše klienta romského. Je tu tedy zásadní dilema, zda pomoc nebo kontrola. Kontrolující sociální pracovník jedná bez toho, aby byl klientem o pomoc požádán. V případě pomáhajícího sociálního pracovníka klient přichází s objednávkou a přebírá odpovědnost za řešení svého problému.⁸⁹

Zatímco klientovo přání je jednoznačně definovatelné prostřednictvím individuálního plánování, přání společnosti by mělo být odvozeno od jejího normativního systému, nicméně definice jsou obtížnější. V případě sociální práce se subkulturou nebo etnickou menšinou je pak přemýšlení většinové společnosti o povaze normality o to složitější, protože klient disponuje odlišným normativním systémem. Problematické však je, že za individuální plánování odpovídá sociální pracovník nikoli klient. Individuální plán je pak rovněž nástrojem, který slouží hlavně pracovníkovi. Individuální plán má dvě roviny. První je plánování procesu poskytování sociální služby. Druhá je plánování co klient udělá se svojí nepříznivou sociální situací. V praxi je pak ale běžné, že dochází k redukování individuálního plánu pouze na osobní cíl stanovený klientem, bez přímé návaznosti na poskytované sociální služby. V pozadí opět stojí obavy sociálních pracovníků z možného porušení práv. Jako příklad uvádím krátký rozhovor mezi sociální pracovnící a autorkou knihy.

SP: *„Cílem klienta v individuálním plánu je, aby měl všeho dost.“*

A: *„A to jste tam fakt napsali?“*

SP: *„Jo. Já si třeba myslím, že cílem by měla být finanční gramotnost, protože klient neumí hospodařit s penězi. Vždy vše hned utratí. Každopádně ale on se učit nechce.“⁹⁰*

⁸⁹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 38-39 ISBN. 978-80-7422-613-7.

⁹⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 39 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Klasické dilema sociální práce tedy je snaha sociálních pracovníků pomoci klientům řešit jejich tíživou životní situaci a rozpor s očekáváním, že sociální práce reprezentuje normy a hodnoty společnosti, tedy vykonává jako prodloužená ruka státu sociální kontrolu. Role sociálního pracovníka by teda měla být rolí prostředníka mezi přáním klienta a přáním společnosti. V souvislosti s prosazováním principu svobodného rozhodování klienta a omezováním sociální kontroly, může docházet k omezení účinnosti poskytované sociální práce.

9.1.2. Případy kdy se nevyplatí pracovat

Dle sociálních pracovníků se velmi frekventovaně objevuje model, kdy klient je dlouhodobě nezaměstnaný a současně masivně zadlužený. Díky exekucím je pro něj nevýhodné se zapojit do běžného trhu práce. Jedná se obvykle o klienty se základním vzděláním, kteří získávají převážně pozice za minimální mzdu. Po stržení všech exekucí se ocitají na částce životního minima, a proto kalkulují, že je pro ně lepší pobírat sociální dávku v této výši a přivydělávat si práci „načerno“. Sociální pracovník si tuto skutečnost zřetelně uvědomuje, záleží však na něm, jak se k ní postaví.

Jedna z možností je mocenský přístup, kdy se pracovník snaží nasměrovat k sociálnímu fungování dle norem většinové společnosti, které alternativní zdroje obživy nezahrnují. Klient se tomu pak logicky brání, například tím, že nepřijímá nabídky práce. Situaci provází dilema, kdo má stanovit zakázku, zda klient, jehož cíle a potřeby jsou však v rozporu s tím, co sociální práce považuje za sociální fungování, nebo sociální pracovník. Pak se ovšem nejedná o vůli a cíle klienta. Opakem je sociální pracovník, který nechce na klienta vytvářet nátlak a nesměruje ho na běžný trh práce. Volí alternativní strategie a kompromisy, jak s ním pracovat. Například mu doporučí legální formu brigádních prací, aby klient nepřišel o pracovní návyky. Časté tedy je, že sociální pracovník nejprve jedná mocensky, poté při selhání všech jeho snah zjišťuje, že jedinou možnou volbou je alternativní strategie. Tato situace není pro sociálního pracovníka lehká, neboť ho provází dilemata, jakou funkci má vlastně sociální práce vykonávat a obavy zda je jeho rozhodnutí správné, neboť klienta vlastně podporuje v odklonu od běžného trhu práce.⁹¹

⁹¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 40-41 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Nejproblematičtější zaměstnatelnou skupinou jsou však mladiství, kteří v patnácti letech nemají dokončenou povinnou školní docházku a jsou v podstatě nezaměstnatelní.⁹² Tato cílová skupina tvoří významný podíl obyvatel exkludovaných lokalit, ale bohužel na ni nejsou cíleny téměř žádné intervenční programy.⁹³ Je to z důvodu, že rekvalifikační programy jsou spíše zaměřeny na nezaměstnané s vyšším stupněm vzdělání – střední vzdělání s maturitou, vysokoškolské vzdělání atd. Důvodem malého zastoupení mladistvých v těchto programech může být nízká motivace nezaměstnaných nebo i uplatňování tzv. creaming strategie, tedy volby, méně problémových účastníků s lepším předpokladem získání pracovního místa a s nižšími očekávanými náklady na absolvování kurzu.

9.1.3. Jaký je cíl sociální práce se sociálně exkludovanými?

Cílem intervencí u obyvatel exkludovaných lokalit by měla být jejich inkluze, jak vychází ze všech odborných zdrojů a koncepcí zabývajících se problematikou exkluze a sociální práce. Jak jsem však zmiňovala výše, inkluze je prakticky nemožná, pokud se nezmění prostor, který tito lidé obývají. Snahy a zásahy ze strany sociální práce by se tak měli mimo jiné zaměřovat především na bytové podmínky a možnosti začlenění prostřednictvím opuštění vyloučené lokality. To je ale velmi ojedinělé. Ve většině případů se sociální pracovník zaměřuje na zlepšování kvality života klienta v prostředí exkludované lokality, neboť je to, s ohledem na další systémové problémy, snazší a mnohdy i jediná možná varianta zásahu.⁹⁴

Ve chvíli, kdy dochází ze strany sociálních pracovníků k opečovávání klientů na úrovni řešit jejich každodenní život v exkludované lokalitě, může dojít k situacím, které znějí až absurdně. Například, že sociální pracovnice řeší problém klientky s umístěním a naplněním nafukovacího bazénku pro děti v letních měsících. Podobné situace vedou k tomu, že se obyvatelé vyloučené lokality na stávající problémy snáze adaptují. Ve výsledku pak ztrácejí zájem danou lokalitu opustit, protože jim je zde poskytován určitý bezplatný servis. O děti je

⁹² NAVRÁTIL, Pavel, Petra BUČKOVÁ, Aleš BURJANEK a Tomáš SIROVÁTKA. Romové jako sociálně vyloučená skupina. *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, s. 64-66. ISBN 80-7178-741-8.

⁹³ ČADA, Karel. ANALÝZA SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH ROMSKÝCH LOKALIT A KOMUNIT V ČESKÉ REPUBLICE A ABSORPČNÍ KAPACITY SUBJEKTŮ PŮSOBÍCÍCH V TÉTO OBLASTI. *GAC spol. s r. o.: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf

⁹⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 42 ISBN. 978-80-7422-613-7.

postaráno v rámci Nízkoprahového zařízení o děti a mládež, stejně jako sociální pracovníce dohlížejí na jejich školní docházku, psaní domácích úkolů a dalších povinností. Sociálně exkludovaným se dostává rad ve zcela banálních situacích, což vede ke ztrátě schopnosti samostatného rozhodování a převzetí zodpovědnosti sám za sebe. Klienti si pak lehce zvyknou na pomoc s řešením každodenních starostí a není ojedinělé, že posléze vytvářejí nátlak na sociálního pracovníka, aby realizoval další a další služby, které považuje klient za užitečné. Nakonec tak může dojít k paradoxní situaci, kdy sociálně exkludovanému na ubytovně vlastně nic neschází.

V případě je-li sociální služba poskytována městskou charitou, je název poskytovatele klienty vnímán a vykládán tak, že tato služba je postavena na tom, že poskytuje hmotnou pomoc. Sociální práce je tak z řad jejích klientů obyvatelů exkludovaných lokalit vnímána častěji jako pomoc, zaměření na podporu je pro ně těžko uchopitelné.⁹⁵

Problematické mohou být různé jednorázové akce a projekty, kde dochází k poskytnutí materiální pomoci bez hlubší analýzy potřebnosti a návaznosti na další služby. Konkrétně třeba program potravinové pomoci, který měl být zaměřený na poskytnutí trvanlivých potravin potřebným. Z počátku ale docházelo k chaotickému rozdělování i dalšího materiálu. Obyvatelé exkludované lokality tak byli přehlcneni věcmi bez jakéhokoliv strategického systému.

Skutečnost, že klient žije v exkludované lokalitě velmi dlouho, vede k tomu, že si postupem času vytvoří návyk na vše poskytované a vlastně se stává šťastným. V podstatě je utvrzený v tom, že i v rámci exkludované lokality je možnost vybudovat podmínky pro přijatelný život. Krátkodobé štěstí se přitom dosahuje snáze než štěstí dlouhodobé. Radost je šířena prostřednictvím fotografií dětí a dospělých z různých akcí, což je podle sociálních pracovníků ta nejlepší cesta, jak oslovit sponzory či si je udržet. Veřejnost na „štěstí“ slyší a nabývá pak dojmu, že se jedná o produkt úspěšné sociální práce. Nízkoprahové kluby pro děti a mládež se chlubí tím, že do klubu chodí již druhá či třetí generace dětí. Rodiče, kteří sami jako děti klub navštěvovali, přivádějí své děti a ty zas budou přivádět ty své. Ale jedná se tu o

⁹⁵ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 43-44 ISBN. 978-80-7422-613-7.

skutečný úspěch? Nedošlo spíš k situaci, kdy jsme si naučili závislosti na sociální službě již několikátou generaci lidí a vychovali si tak další klienty?⁹⁶

9.1.4. Omezené možnosti sociálního pracovníka jako jednotlivce

Sociální pracovník nedisponuje subjektivně ani objektivně dostatkem možností a nástrojů, jak obtížnou životní situaci sociálně vyloučených řešit. Jedinou efektivní možností práce s exkludovanými obyvateli je spolupráce vícero subjektů. Často se setkáváme s intervencí minimálně tří subjektů a to nestátních neziskových organizací, úřadu práce a bytového odboru magistrátu města. Chybou je také, že systém není víc propojen se vzděláváním a zdravotní péčí. Ve chvíli kdy však jedna z institucí klienta „zklame“ nízkou mírou možností nebo ochoty, a bývá to většinou nejprve úřad práce, nelze hovořit o nedůvěře k institucím, která je často Romům připisována, ale spíše o podpoře rezignace klienta. Ten si pak myslí, že to nemá smysl, když mu úřad práce práci nezajistí. Sociální pracovníci popisují tento jev jako situaci, kdy to „klient vzdává“.

„Z pohledu nestátních neziskových organizací je problém s neprůhlednou bytovou politikou, kde město rozděluje byty podle nějakého zneviditelněného vlastního systému zvláštních praktik. Dříve vyžadovalo posudky od sociálních pracovníků, aby zjistilo, jak rodiny fungují. Dnes si bytová komise dělá posudky sama, aniž by měla šanci se s rodinami blíže seznámit.“⁹⁷

V Případě sociálně exkludovaného, kterého vyhodí majitel bytu z bytu a nemá kam jít, lze považovat za systémovou chybu, že se klient ocitne na ubytovně pro neplatiče a zůstal tam tak dlouho kvůli absenci propojenosti ubytovny a městských případně nájemních bytů. Ubytovna, která byla původně koncipována pro osoby bez přístřeší, se změnila na ubytovnu pro neplatiče, kam se však rovněž umísťovat čekatelé na byt. Z hlediska vybavenosti však není budova na dlouhodobé pobyty koncipována. Nájmy na ubytovně jsou přitom nastaveny záměrně vysoké. Částka by totiž měla motivovat k opuštění lokality v co nejbližší možné době. Obyvatelé sice platí nájmy ve výši nájmu v jiné části města v lépe vybaveném bytě, nicméně nedisponují dostatečným kapitálem pro odchod z lokality ve formě kaucí, schopnosti vyjednat s realitními makléři nebo majiteli bytu. Realitou je také neochota

⁹⁶ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 44 ISBN. 978-80-7422-613-7.

⁹⁷ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 44-45 ISBN. 978-80-7422-613-7.

pronajímat byty vícečetným a romským rodinám. V případě, že sociálně exkludovaný sice má na ubytovně dluh na nájmu, stejně jako většina jeho dalších obyvatel, tento však splácí, stejně jako již pravidelně hradí nájem. Tím se stává „dobrým nájemníkem“, tudíž město pak nemá zájem měnit ho za nájemníka jiného.

Častým steskem sociálních pracovníků je tak nedostatečná provázanost sociálních služeb se zdravotnickými. Problémem je především malá dostupnost psychoterapeutické a psychologické péče, která se jeví s ohledem na depresivní stavy klientů jako nezbytná. Současně také sociální pracovníky trápí přemrštěné administrativní zatížení jejich profese.⁹⁸

⁹⁸⁹⁸ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 46 ISBN. 978-80-7422-613-7.

10. Kritická sociální práce a sociálně exkludovaní

Dle tradičních modelů sociální práce je cílem sladit kapacitu jedince s požadavky společnosti, aby bylo dosaženo tzv. sociálního fungování. Kritické přístupy vnímají některé požadavky společnosti jako nespravedlivé až diskriminační, a proto zpochybňují jejich legitimitu.

Současné paradigma sociální práce, které je zaměřené na případovou sociální práci a sociální fungování zahrnuje tendenci k opakování různých stereotypů. Pokud bereme, že cílem sociální práce je snaha o běžné fungování lidí v jejich prostředí, vyplývá z praktické aplikace takového cíle riziko, že za takové normální hodnoty budou považovány i takové kulturní hodnoty, které diskriminují na základě etnicity či genderu.⁹⁹

Většinou je tato diskriminace omlouvána slovem tradice. Nejlépe je to viditelné na sociální práci s rodinou, kde například na ženu může být vyvíjen nátlak, aby o dítě do tří let primárně pečovala ona. Normalita je však vymezena i socio-kulturně, což se může odrážet jako stereotypní posuzování příslušníků a příslušnic minoritních skupin. Proti tomuto se staví kritické proudy sociální práce. Jedná se především o strukturální teorii, kritickou teorii sociální práce a antiopresivní přístupy. Jejich cílem je analyzovat moc a útlak ve společnosti a nabídnout alternativy zaměřené změnu sociálního prostředí klientů a motivaci společnosti k naplňování závazků sociální odpovědnosti.

Nebezpečí nekritických směrů využívaných v systému sociální práce spočívá v tom, že vytvářením tlaku na klienty a klientky aby měnili sebe sama, bez ohledu na strukturální příčiny jejich situace, stejně jako polarizace klientely do roviny normální vs. nenormální, může směřovat k tomu, že se sociální práce zabývá chudými namísto chudobou či Romy namísto rasismem.

Zatímco v zahraničí jsou kritické přístupy běžně aplikovány i v praxi, u nás se o nich až na výjimky mlčí. Díky tomu, že nejsou součástí běžných „učebnic“ sociální práce, nejsou součástí sylabů a diskuze v rámci výuky na vysokých školách a proto ani sociální pracovník v praxi nemá náhled na jiný způsob uvažování o sociální práci než ten mainstreamový.¹⁰⁰

⁹⁹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 48 ISBN. 978-80-7422-613-7.

¹⁰⁰ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 49 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Kritická teorie se zaměřuje především na analýzu disciplinární moci, jíž je sociální práce funkčním nástrojem a skrze niž je neustále podrobována kontrole normalita klientů a klientek. Kritický přístup používá jako metodu práce kritické dotazování, které by mělo mapovat životní situaci uživatele, a to tak, aby získal vzhled do jejího řešení. Součástí by mělo být rovněž odbourání klientova pocitu studu a nekompetence.

Strukturální teorie kladou důraz na strukturální bariéry omezující a ovlivňující zásadní životní okolnosti lidí. Sociální situace klientů a klientek se popisuje spíše jako důsledek společenských nerovností než individuálních selhání. Opresivní sociální struktura se potom chápe jako zásadní urychlovač sociálních problémů.¹⁰¹

¹⁰¹ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 49 ISBN. 978-80-7422-613-7.

11. Antiopresivní přístupy

Antiopresivní přístup spadá do kategorie sociální práce se sociálně vyloučenými. Je také hojně užíván v sociální práci s menšinami. „*Oprese je definována jako nelidské či přímo ponižující jednání s jedincem či se skupinou, negativní jednání, nespravedlnost, které jsou způsobeny nadvládou či dominancí jedné skupiny nad druhou. Oprese může také znamenat upření práv jednotlivci nebo celé skupině.*“¹⁰²

Antiopresivní přístupy jsou namířené proti znevýhodňování a utlačování a jejich snahou je čelit opresivnímu působení sociálních struktur a institucí. Bývají také označovány jako anti diskriminující. K diskriminaci dochází na základě etnicity, pohlaví, handicapu, sociální třídy či sexuální orientace. Antiopresivní přístup přímo upozorňuje na opresi, která vzniká mezi určitými kategoriemi lidí.

Cílem antidiskriminační sociální práce tedy je oprostit sociální práci od předsudků. Dále jsou to různé intervence sociálních pracovníků, které vedou ke statusové změně a kulturně a kulturně znevýhodněných či přímo sociálně vyloučených. Je to z důvodu, že oprese či diskriminace znamenají většinou zneužití moci a omezování určitých jednotlivců či skupin. Cestou k vymanění z této nadvlády je zmocňování, které vede znevýhodněné skupiny ke zvyšování přístupu k vědomostem, zdrojům a rozhodujícím pozicím, zvyšují tak úroveň vlivu na vlastní životní situaci.¹⁰³

Prvním krokem antiopresivní sociální práce je rozpoznání existence oprese, a to jak sociálním pracovníkem, tak klientem. Sociální pracovník by měl být povinen chránit zájmy jednotlivců před opresí a vykořisťováním ze strany lidí, skupin či struktur, které mají vyšší moc. Sociální pracovník by neměl pouze zjistit a konstatovat, je klient obětí oprese, ale měl by se aktivně podílet na jejím odstranění.

Sociální pracovník se zaměřuje rovněž na téma moci a ujasnění fungování mocenských vztahů včetně práce s mocí samotného sociálního pracovníka. Z hlediska sociálního pracovníka je totiž možno opresi buď posílit anebo ji odstranit. Nepřítelem realizace antiopresivních, ale i jiných radikálních konceptů sociálně práce je profesionalismus.

¹⁰² KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 50 ISBN. 978-80-7422-613-7.

¹⁰³ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 51 ISBN. 978-80-7422-613-7.

Důsledkem pak může být odcizení se sociálních pracovníků, expertů svým klientům, stejně jako zakonzervování strukturálních příčin oprese. Sociální pracovník by tedy měl být vůči klientovi vnímavý a brát ohled na jeho emoční stránku, uznat jeho jedinečnost, protože každý člověk žije ve zcela jiném sociálním kontextu, má specifické potřeby a jiné charakteristiky. Významnou součástí antiopresivního přístupu je tedy analýza klientovy situace. Má za úkol posbírat co nejvíce informací o klientovi, aby si udělal ucelený názor na jeho situaci a potřeby.

Tři principy jako rysy antiopresivního přístupu:

- spravedlnost,
- rovnost,
- spoluúčast.

Princip spravedlnosti samozřejmě znamená, že s každým jedincem bude jednáno podle jeho práv, která mu nebudou nijak odpírána a nebude v nich ani žádným způsobem omezován. U principu rovnosti je nejdůležitější s každým nakládat rovně, dávat všem stejné šance, při nichž budou brány do úvahy rozdíly a specifické potřeby lidí. Princip spoluúčasti předpokládá, že se klient zapojí do všech částí sociální práce, plánování, koordinace i vyhodnocení. Spoluúčast zde však znamená i komunikaci, partnerství a vkládání společného úsilí do naplňování cílů.¹⁰⁴

¹⁰⁴ KAJANOVÁ, Alena. Sociální exkluze: Problémy na straně sociální práce. *Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 52-54 ISBN. 978-80-7422-613-7.

12. Sociální exkluze v pojetí Evropské Unie

Členské země Rady Evropy a Evropské unie a jako účastníci hlavních mezinárodněprávních smluv o lidských právech (např. Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace, vyhlášená pod č. 95/1974 Sb., Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských a sociálních právech, vyhlášené pod č. 120/1976 Sb., Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, vyhlášená pod č. 209/1992 Sb.) jsou právně zavázány zajistit výkon občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních práv všem svým občanům bez rozdílu, přitom bránit diskriminaci a segregaci z důvodu mimo jiné i příslušnosti k etnické či sociální skupině.

V mezinárodních úmluvách o lidských právech není sice výslovně zmíněn závazek k sociálnímu začleňování či k bránění sociálnímu vyloučení, tyto úmluvy však zakazují diskriminaci, která je jedním ze spouštěčů sociálního vyloučení. Prvním naprosto zásadním krokem k potírání sociálního vyloučení ve všech jeho projevech je proto vždy důsledná aplikace všech právních antidiskriminačních závazků.¹⁰⁵

V rámci Evropské unie byl po celou éru jejího fungování, to jest tedy od jejího vzniku až do dnešní doby prokázán trvalý ekonomický růst. Na základě Analýzy chudoby se bohužel zjistilo, že množství osob, které žijí v chudobě, zůstává pořád vysoký. Jako nejzávažnější problém soudobých evropských společností je pak označována nezaměstnanost.

12.1. Historické vnímání sociální exkluze v prostředí Evropské unie

Hlavní cíle zaměření evropských společenství byly od svého počátku primárně ekonomická integrace, volný a jednotný trh. Co se týče společné evropské sociální politiky, se snahy o její fungování objevují až na začátku 70. let a následně v 80. letech dvacátého století. Teprve v roce 1989 vydala Rada Evropské unie rezoluci, ve které zmiňuje, že boj proti sociální exkluzi by měl být důležitou součástí sociální dimenze vnitřního trhu. K tomuto rozšíření míry působení evropských společenství došlo na základě nových sociálních výzev,

¹⁰⁵ Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení: Sociální začleňování – ústavněprávní a mezinárodněprávní rozměr problematiky. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha: MVČR [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://cse.google.com/cse?cx=015489265366623571386%3Aaizzrwwg3bmqm&q=identifikace+z%C3%A1sadn%C3%ADch+probl%C3%A9m%C5%AF&ok.x=0&ok.y=0&ok=ok#gsc.tab=0&gsc.q=identifikace%20z%C3%A1sadn%C3%ADch%20probl%C3%A9m%C5%AF&gsc.page=1>

kteřé navazovaly na změny ve společnosti, proměňující se strukturu rodiny, nevyvážeností pracovního trhu nebo vážnou hrozbou v podobě rostoucí nezaměstnanosti. Na základě těchto výše uvedených změn byl do Maastrichtské smlouvy Evropské unie zahrnut požadavek na „vysokou úroveň zaměstnanosti a sociální ochrany“ jako výslovný cíl Evropské unie.

Z článků 136 a 137 Smlouvy o Evropské unii, které byly zavedeny Amsterodamskou smlouvou v 1997, vyplývá výslovný závazek k přijetí adekvátních kroků ve prospěch sociálně vyloučených obyvatel. Tím byl vytvořen nový právní rámec a základ pro nové politické závazky v této oblasti. Ve dnech 23. a 24. března 2000 Evropská rada na svém zasedání v Lisabonu konstatovala, že rozsah chudoby a sociálního vyloučení je nepřijatelný. Také vyzvala členské státy a Komisi k tomu, aby přijaly opatření jak rozhodným způsobem ovlivnit odstranění chudoby do roku 2010. Rovněž bylo odsouhlaseno přijetí tzv. „otevřené metody koordinace“ v této oblasti. Tato otevřená metoda koordinace pro sociální ochranu začlenění je od samého počátku významným nástrojem podpory tohoto politického závazku a posiluje možnost Evropské unie podporovat úsilí členských států o dosažení vyšší míry sociální soudržnosti v Evropě. Otevřená metoda koordinace napomáhá zlepšovat úroveň vzájemného učení a podařilo se jí zvýšit informovanost o rozměrném charakteru sociálního vyloučení a chudoby.¹⁰⁶

Čl. 11 odst. 1 Paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech je velmi podstatným aspektem ovlivňující míru ohrožení etnicky stigmatizovaných skupin obyvatelstva. Ve zmíněném článku se uvádí, že smluvní strany uznávají právo každého jednotlivce na přiměřenou životní úroveň pro něj a jeho rodinu. To zahrnuje dostatečnou výživu, šatstvo, byt a tlak na neustálé zlepšování životních podmínek. V paktu je také stanoveno, že toto vše bude uskutečňováno bez jakéhokoliv rozlišování podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního a sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení: Sociální začleňování – ústavněprávní a mezinárodněprávní rozměr problematiky. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha: MVČR [cit. 2018-03-1]. Dostupné z:

<https://cse.google.com/cse?cx=015489265366623571386%3Aizzrwwg3bmqm&q=identifikace+z%C3%A1sadn%C3%ADch+probl%C3%A9m%C5%AF&ok.x=0&ok.y=0&ok=ok#gsc.tab=0&gsc.q=identifikace%20z%C3%A1sadn%C3%ADch%20probl%C3%A9m%C5%AF&gsc.page=1>

¹⁰⁷ Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení: Sociální začleňování – ústavněprávní a mezinárodněprávní rozměr problematiky. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha: MVČR [cit. 2018-03-1]. Dostupné z:

<https://cse.google.com/cse?cx=015489265366623571386%3Aizzrwwg3bmqm&q=identifikace+z%C3%A1sadn%C3%ADch+probl%C3%A9m%C5%AF&ok.x=0&ok.y=0&ok=ok#gsc.tab=0&gsc.q=identifikace%20z%C3%A1sadn%C3%ADch%20probl%C3%A9m%C5%AF&gsc.page=1>

Právo na přiměřené bydlení v sobě obsahuje dle ustáleného výkladu judikatury jednak právní jistotu bydlení, která zahrnuje právní ochranu proti nucenému vystěhování a nejrůznějším způsobům obtěžování, přístup ke službám a infrastruktuře, dále lokační přiměřenost (bydlení umožňující přístup k zaměstnání, zdravotním službám, vzdělávacím a sociálním zařízením), kulturní přiměřenost (způsob výstavby domů a používání materiálů musí umožnit vyjádření kulturní identity a rozmanitosti bydlení) a konečně cenovou dostupnost bydlení – tedy ochranu před nepřiměřenými požadavky pronajímatelů bytů a poskytovatelů služeb.

Tvorbu komplexní strategie sociálního začleňování obsahuje ale až Agenda sociálního začleňování přijatá Evropskou Unií na summitu v Nice v roce 2000. Tato agenda se nazývá také jako Lisabonská strategie a budu se mu věnovat v následující kapitole.

12.2. Lisabonská strategie

Lisabonská strategie byla přijata na zasedání Evropské rady v Lisabonu na jaře roku 2000 a byla nastavena na desetiletý časový horizont, který vypršel v roce 2010. Reagovala na dlouhodobé a vážné slabiny v oblasti ekonomické výkonnosti a konkurenceschopnosti zemí Evropské unie. Strategií Evropské unie bylo urychleně odstranit zaostalost v těchto oblastech a stát se respektovaným aktérem globálního světa. V praxi se však ukázalo přibližování k lisabonským cílům jako velmi obtížné.¹⁰⁸

Vize sociální inkluze se stala postupně centrálním konceptem, který přinášel celou řadu opatření sociální politiky v zemích Evropské unie. V roce 2000 došlo tedy k formulaci komplexních strategií sociálního začleňování a z nich vycházející národní akční plány sociálního začleňování. Od roku 2006 pak národní zprávy o strategii sociální ochrany a sociálního začleňování. Byla tedy koncipována jako jasná vize a jako agenda zahrnující pokud možno všechny dimenze sociálního začleňování a integrující různé přístupy k němu.¹⁰⁹

¹⁰⁸ HOUSKA, Martin. Lisabonská strategie: Lisabonská strategie byla schválena na zasedání Evropské rady v Lisabonu na jaře roku 2000 s desetiletým časovým horizontem do roku 2010. Jejím hlavním smyslem je podpora ekonomického růstu a konkurenceschopnosti EU zejména ve vztahu k USA. *Ministerstvo průmyslu a obchodu* [online]. Praha: MPO, 2006, 11.1.2006 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/dokument2860.html>

¹⁰⁹ MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis: Czech Sociological Review*. 2008, 2(44), s. 279.

Proto Evropská komise ve stále větší míře usiluje o začlenění této agendy do širšího rámce veřejných politik. Už tradičně byla úzce provázána se strategií zaměstnanosti, od roku 2006 je tato agenda součástí agendy sociální ochrany a sociálního začleňování a má být navázána na hospodářskou politiku, politiku zaměstnanosti a rozvoj lidských zdrojů.¹¹⁰

Země Evropské unie přijímají od roku 2000 v rámci agendy sociálního začleňování dvouleté národní akční plány sociálního začleňování (od roku 2004 je přijímá také Česká republika). Tato agenda definuje záměr formulovat komplexní strategii sociálního začleňování a mobilizovat k jejímu uskutečnění aktéry i zdroje, se zaměřením na většinu aspektů sociálního začlenění. Současně umožňuje přístup k evropským strukturálním fondům a jejich zdroje směřuje k širšímu spektru aktérů na regionální a lokální úrovni.

Pojem sociální exkluze je tak v nové agendě sociálního začleňování ústředním tématem. Komise Evropské unie zformulovala tyto základní teze v boji proti sociálnímu vyloučení v rámci Lisabonského procesu:

- umožnit začlenění v zaměstnání a zpřístupnit všem volný přístup ke zdrojům, právům, ke zboží a službám,
- vyjít vstříc nejzranitelnějším osobám a skupinám,
- aktivovat všechny subjekty, které mohou přiložit ruku k dílu,
- předcházet hrozbě v podobě sociálního vyloučení.

Z těchto uvedených tezí pak vyplývá, že zkraje byl boj proti sociálnímu vyloučení veden ve velmi obecných rysech. Definice spíše obecné roviny, základních tezí, které mají bránit sociální exkluzi, připomíná snahu o vytvoření výchozích nejdůležitějších složek, na základě kterých se pak dále budou utvářet politiky jednotlivých členských zemí.¹¹¹

V roce 2005 došlo na základě zjištění výsledků z přechozích let ke změně strategie. Výsledky totiž nebyly příliš oslnivé na tak dlouhou dobu trvání. Politika boje proti sociálnímu

¹¹⁰ MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis: Czech Sociological Review*. 2008, 2(44), s. 284-291.

¹¹¹ HOUSKA, Martin. Lisabonská strategie: Lisabonská strategie byla schválena na zasedání Evropské rady v Lisabonu na jaře roku 2000 s desetiletým časovým horizontem do roku 2010. Jejím hlavním smyslem je podpora ekonomického růstu a konkurenceschopnosti EU zejména ve vztahu k USA. *Ministerstvo průmyslu a obchodu* [online]. Praha: MPO, 2006, 11.1.2006 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/dokument2860.html>

vyloučení tak byla sloučena s oblastmi zdravotní a dlouhodobé péče a důchodů. Předchozí výše zmíněné teze, byly přeformulovány na následující podobu:

- záruka přístupu všem osobám k základním zdrojům, právům a sociálním službám potřebných k fungování ve společnosti, se zaměřením na extrémní formy sociální exkluze a na boj proti všem formám diskriminace vedoucích k exkluzi,
- poskytnutí aktivní inkluze všech na základě podpory začlenění na trhu práce a za pomoci boje proti chudobě a exkluzi marginalizovaných jednotlivců a skupin,
- poskytnutí dobrého řízení politiky sociální inkluze, zapojení všech složek vlády a všech dalších možných aktérů, včetně jedinců a skupin ohrožených chudobou.

Pokud je tedy srovnáme s tezemi, které byly formulovány v roce 2000, je vidět patrných změn v chápání problému sociálního vyloučení. První je, že namísto neutrálního formulování univerzálních opatření, je poté kladen větší důraz na sociální vyloučení jako proces, který ohrožuje ty nejvíce vyloučené na okraj společnosti. Druhou změnou je podmínění aktivní účasti vyloučených jedinců k přístupu na trh práce.¹¹²

12.3. Strategie Evropa 2020

Na základě ukončení Lisabonské strategie, která probíhala v letech 2000 – 2010, přišel nový plán strategie a to Evropa 2020. Jedná se o strategii pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění. Představuje hlavní hospodářskou reformní agendu Evropské unie s výhledem do roku 2020.¹¹³

Primárním cílem je strategie dosažení takového hospodářského růstu, jenž bude založen na principech znalostní ekonomiky, bude udržitelný a bude podporovat začleňování, a to jak sociální tak územní. Podstatou strategie jako hlavní hospodářské strategie EU na příštích deset let je, že se bude výrazně dotýkat části sektorových politik a že

¹¹² MAREŠ, Petr a Tomáš SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis: Czech Sociological Review*. 2008, 2(44), s. 284-291.

¹¹³ Strategie Evropa 2020. *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/strategie-evropa-2020-78695/>

její naplňování bude mít široké dopady na hospodářské a sociální prostředí v jednotlivých členských státech.

Přesah národní strategie je zřejmý také z národních cílů, k jejichž stanovení byly členské státy vyzvány Evropskou radou dne 17. června 2010. Z cílů strategie je vyzdvíženo pět hlavních cílů, jež byly stanoveny pro EU jako celek. Členské státy byly zároveň vyzvány, aby si na základě hlavních cílů strategie stanovily podobné cíle národní a aby na své úrovni implementovaly politiky a nástroje nutné k naplnění těchto cílů.

Hlavní cíle strategie jsou následující:

1. Úsilí o dosažení 75% zaměstnanosti žen a mužů ve věku od 20 do 64 let, mimo jiné i prostřednictvím vyšší účasti mladých lidí, starších pracovníků a pracovníků s nízkou kvalifikací a lepší integrace legálních migrantů.
2. Zlepšení podmínek pro výzkum a vývoj, zejména s cílem zajistit, aby veřejné a soukromé investice v tomto odvětví dosáhly v úhrnu 3 % HDP. Komise vytvoří ukazatel, který bude vyjadřovat intenzitu výzkumu a vývoje a inovací.
3. Snížení emisí skleníkových plynů o 20 % oproti úrovním roku 1990 a zvýšení podílu energie z obnovitelných zdrojů v konečné spotřebě energie na 20 % a posun ke zvýšení energetické účinnosti o 20 %.
4. Zlepšení úrovně vzdělání, zejména snahou snížit míru předčasného ukončování školní docházky pod 10 % a zvýšit podíl osob ve věku 30-34 let s dokončeným terciárním nebo srovnatelným vzděláním na nejméně 40 %.
5. Podpora sociálního začlenění, zejména prostřednictvím snižování chudoby, a to snahou snížit počet lidí ohrožených chudobou nebo vyloučením nejméně o 20 milionů.

V souladu se závěry Evropské rady z června 2010 si měly členské státy stanovit národní cíle ve spolupráci s Evropskou komisí a s ohledem na hospodářská a sociální specifika konkrétního členského státu. S ohledem na konzultace s Evropskou komisí o podobě národních cílů České republiky a na závazky plynoucí již ze závěrů Evropské rady ze dne 26. března 2010 a s přihlédnutím k domácí hospodářské, sociální a politické situaci, schválila vláda ČR dne 7. června 2010 některé kvantifikované národní hlavní cíle a podcíle strategie Evropa 2020. Tyto cíle byly následně rozšířeny dne 1. září 2010, kdy Výbor pro Evropskou unii schválil národní cíl v oblasti sociálního začleňování a snížení chudoby.¹¹⁴

¹¹⁴ Strategie Evropa 2020. *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/strategie-evropa-2020-78695/>

12.3.1. Strategie Evropa 2020 a Česká republika

V souladu se závěry Evropské rady z června 2010 si měly členské státy stanovit národní cíle ve spolupráci s Evropskou komisí a s ohledem na hospodářská a sociální specifika konkrétního členského státu. S ohledem na konzultace s Evropskou komisí o podobě národních cílů České republiky, na závazky plynoucí již ze závěrů Evropské rady ze dne 26. března 2010 a s přihlédnutím k domácí hospodářské, sociální a politické situaci, schválila vláda České republiky dne 7. června 2010 některé národní hlavní cíle a podcíle strategie Evropa 2020.¹¹⁵

Tyto cíle byly následně rozšířeny dne 1. září 2010, kdy Výbor pro Evropskou unii schválil národní cíl v oblasti sociálního začleňování a snížení chudoby. Stávající podoba národních cílů České republiky stanovených na základě strategie Evropa 2020 je tak následující:

1. Zaměstnanost

- Vláda České republiky předloží Evropské komisi národní cíl celkové míry zaměstnanosti ve výši 75%.
- Národní dílčí cíl míry zaměstnanosti žen: 65 %.
- Národní dílčí cíl míry zaměstnanosti starších pracovníků: 55 %.
- Národní dílčí cíl „snížení míry nezaměstnanosti mladých osob“ (15-24 let): snížení o třetinu oproti roku 2010.
- Národní dílčí cíl „snížení míry nezaměstnanosti osob s nízkou kvalifikací“: snížení o čtvrtinu ve srovnání s rokem 2010.
- Národní dílčí cíl snížení administrativní zátěže podnikatelů oproti r. 2005: 30 %.
- Národní dílčí cíl zvýšení produktivity práce oproti r. 2010: 20 %.

2. Investice do výzkumu a vývoje

- Vláda České republiky předloží Evropské komisi národní cíl investic do výzkumu a vývoje ve výši 2,7 % HDP.

¹¹⁵ Strategie Evropa 2020 a Česká republika. *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/cr/eu-2020-a-cr-78696/>

3. Zvyšování energetické účinnosti

- Vláda České republiky prozatím nepředloží Evropské komisi národní cíl úspory spotřeby primárních energetických zdrojů.

4. Vzdělání

- Vláda České republiky předloží Evropské komisi národní cíl poměru vysokoškolsky vzdělaných lidí ve věku 30-34 let ve výši 32 %.
- Vláda České republiky předloží Evropské komisi národní cíl poměru žáků předčasně opouštějících vzdělávací zařízení ve výši 5,5 %.

5. Sociální začleňování se a snižování chudoby

- Vláda České republiky předloží Evropské komisi cíl udržet hranici počtu osob ohrožených chudobou materiální deprivací nebo žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby do roku 2020 oproti roku 2008. Česká republika však současně vyvine úsilí vedoucí ke snížení počtu osob ohrožených chudobou, materiální deprivací nebo žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby o 30000 osob. Tato hodnota odpovídá snížení počtu těchto lidí na úroveň pod 15 % oproti současnému stavu (15,3 %).¹¹⁶

¹¹⁶ Strategie Evropa 2020 a Česká republika. *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/cr/eu-2020-a-cr-78696/>

12.4. Stav sociální exkluze v České republice a jeho postavení v rámci žebříčku zemí Evropské Unie

Česká republika patří v současnosti mezi členské státy Evropské unie s nejnižší hodnotou souhrnného ukazatele „míra ohrožení chudobou nebo sociálním vyloučením“. Ta v roce 2010 dosáhla 14,4 % a jednalo se o 1 495 tis. osob. Míra ohrožení příjmovou chudobou byla v Česku nejnižší z celé Evropské unie a představovala 9,0 %. Silná materiální deprivace se týkala 6,2 % populace a byla nižší než průměr Evropské unie. Podíl osob žijících v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou činil v roce 2010 6,4 %. I tento ukazatel je v České republice v porovnání s ostatními členskými státy Evropské unie velice příznivý.

Obrázek č. 9 Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících riziko chudoby a sociálního vyloučení v EU v roce 2010 (% z populace)¹¹⁷

Země	Ohrožení chudobou nebo sociálním vyloučením - souhrnný ukazatel *	Ohrožení chudobou *	Silná materiální deprivace (4 položky a více z 9) *	Osoby ve věku 0-59 let žijící v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou (< 0,20) **
EU-27	23,4	16,4	8,1	9,9
Belgie	20,8	14,8	5,9	12,6
Bulharsko	41,6	20,7	35,0	7,9
Česká republika	14,4	9,0	6,2	6,4
Dánsko	18,3	13,2	2,7	10,3
Německo	19,7	15,6	4,5	11,1
Estonsko	21,7	15,8	9,0	8,9
Irsko	·	·	·	·
Řecko	27,7	20,1	11,6	7,5
Španělsko	25,5	20,7	4,0	9,8
Francie	19,3	13,5	5,8	9,8
Itálie	24,5	18,2	6,9	10,2
Kypr	·	·	·	·
Lotyšsko	38,1	21,3	27,4	12,2
Litva	33,4	20,2	19,5	9,2
Lucembursko	17,1	14,5	0,5	5,5
Maďarsko	29,9	12,3	21,6	11,8
Malta	20,6	15,5	5,7	8,4
Nizozemí	15,1	10,3	2,2	8,2
Rakousko	16,6	12,1	4,3	7,7
Polsko	27,8	17,6	14,2	7,3
Portugalsko	25,3	17,9	9,0	8,6
Rumunsko	41,4	21,1	31,0	6,8
Slovensko	18,3	12,7	5,9	6,9
Slovenská republika	20,6	12,0	11,4	7,9
Finsko	16,9	13,1	2,8	9,1
Švédsko	15,0	12,9	1,3	5,9
Velká Británie	23,1	17,1	4,8	13,1

Z dostupných mezinárodně srovnatelných údajů vyplývá, že v roce 2010 bylo v Evropské unii 115,5 miliónů osob ohroženo chudobou nebo sociálním vyloučením, což představovalo 23,4 % populace. Příjmovou chudobou bylo ohroženo 16,4 % populace. Silná materiální deprivace dosáhla 8,1 %. Podíl osob žijících v domácnostech bez zaměstnané osoby nebo s velmi nízkou pracovní intenzitou činil 9,9 %.

¹¹⁷ Evropa 2020: Chudoba a sociální vyloučení. Profesa [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <http://www.profesa.cz/aktuality/evropa-2020-chudoba-a-socialni-vyloucení.html>

Česká republika patří v této oblasti mezi státy Evropské unie vykazující nejlepší výsledky. Míra ohrožení chudobou nebo sociálním vyloučením v České republice v roce 2010 (14,4 %) dosahuje lepších hodnot než ve všech starých členských státech. Ještě lepší je situace České republiky v porovnání s členskými státy, které vstoupily do Evropské unie v roce 2004 a později. Obdobně příznivých výsledků Česká republika dosahuje v ukazateli míru ohrožení chudobou (s hodnotou 9 % je na prvním místě v Evropské unii). V Německu je pro srovnání hodnota tohoto ukazatele vyšší o 6,6 p. b., v Belgii o 5,6 p. b.

Hodnota ukazatele silné materiální deprivace v České republice (6,2 %) není nijak dramaticky vyšší, než v některých hospodářsky vyspělých členských státech Unie. Například v Německu dosahuje hodnota tohoto ukazatele 4,5 %, ve Francii 5,8 % a v Belgii 5,9 %. U ukazatele osob žijících v domácnostech s velmi nízkou pracovní intenzitou stojí Česká republika na třetím místě (6,4 %) těsně za hospodářsky nejvyspělejšími státy Evropské unie, jako je Lucembursko (5,5 %) a Švédsko (5,9 %).¹¹⁸

¹¹⁸ Evropa 2020: Chudoba a sociální vyloučení. *Profesa* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <http://www.profesa.cz/aktuality/evropa-2020-chudoba-a-socialni-vyloucení.html>

13. Závěr

Tématem diplomové práce byl jev sociální exkluze, který se v současných vyspělých společnostech a taktéž v naší společnosti stal velmi aktuálním a jedním z nejintenzivněji diskutovaných problémů v oblasti sociálních věd, ale i ve veřejném diskurzu. Je tomu tak v důsledku změn, ke kterým v posledních desetiletích uvnitř vyspělých společností dochází. Katalyzátorem projevu sociálního vyloučení je především stále vysoká nezaměstnanost, individualizace společnosti, kulturní rozmanitost či hodnotové spektrum.

Na základě této práce jsem si uvědomila fakt, že většina lidí, kteří se dnes ocitají v této formě chudoby a následného sociálního vyloučení, dříve chudá nebyla a ani si tuto možnost nepřipouštěla. S touto variantou nepočítal však ani stát, tudíž nebyl schopen tomuto jevu předejít a v počátcích ho ještě mírně obtížněji řešit nebo poskytnou svým občanům určitou formu ochrany, aby se do této situace nedostali. Z tohoto důvodu v práci nastiňuji příčiny a faktory, díky kterým se lidé dostávají do sociálního vyloučení.

Zarážející je povaha majoritní společnosti. Ta mnohdy sociálně exkludované napadá, že stát jen „vysává“ a zneužívá přidělené sociální dávky. Tímto problémem zneužívání nechci nijak zlehčovat, či ho zneviditelnovat, ale domnívám se, že tento nešvar nelze aplikovat na celou společnost sociálně vyloučených, jak nám ho mnohdy media a extremistické názorové skupiny předkládají. Naopak bych ráda upozornila na odvrácenou stranu majoritní společnosti, která nezdědka profituje na sociálně exkludovaných. Chudoba obyvatel ze sociálně vyloučených lokalit není tak vysoká, aby negenerovala bohatství druhým. Klasickým případem tohoto jevu je umístění herních automatů do prostředí těchto lokalit, „nahánění“ jejich obyvatel do prací „načerno“, poskytování předražených nájmu a kupčení na ubytovnách či nabízení ekonomicky méně vzdělaným lidem enormně nadsazené půjčky.

Pokud se zaměřím na následky života v podmínkách sociální exkluze se tak domnívám, že většina majoritní společnosti by v těchto podmínkách i přes „přemíru dávek“ žít nikdy nechtěla ani pouhý den.

Nedílnou součástí problematiky sociálního vyloučení je také její vztah se sociální prací. Ten je velmi složitý a dle mého zjištění značně disfunkční. V případě, kdy se člověk stane sociálně vyloučeným, se dostává do začarovaného kruhu, ze kterého je téměř nemožné se dostat. Svou prací bych chtěla demonstrovat fakt, že i při nejlepší vůli exkludovaných a

jejich sociálních pracovníků a pracovníc mnohdy praxe sociální práce se sociálně exkludovanými selhává. Je to způsobeno systémem sociální péče, který dostatečně nereflektuje skutečné problémy sociálně vyloučených a nepřístupuje k nim jako k rovným. Nesnaží se pochopit jejich kulturní a životní historii. A snaží se jim vnucovat principy majoritní společnosti. Takto se však problém zcela jistě nevyřeší a naopak se čím dál více prohlubuje. Opakem je však fakt, že volnost práce sociálních pracovníků je značně omezena, protože prioritou jsou práva a zájmy klientů, kdy sociální pracovník nesmí učinit žádné kroky, o které ho klient nepožádá. Přesto bych ráda v rámci své práce vyzdvihla a pochválila práci sociálních pracovníků, kterou díky její značné náročnosti obdivuji.

Evropské unie začal problém sociální exkluze reflektovat až v roce 1989. Od té doby se Evropská unie aktivně snaží o systémové řešení sociální exkluze, připravuje nástroje pro podporu závazků snížení a vyřešení sociální exkluze. Jde vysledovat, že primárními pilíři pro řešení sociální exkluze je podpora zaměstnanosti, zlepšení úrovně vzdělání a podpora sociálního začleňování, zejména prostřednictvím snižování chudoby. Velice překvapivým zjištěním pak pro mě byl fakt, že Česká republika patří v současnosti mezi členské státy Evropské unie s nejnižší hodnotou souhrnného ukazatele míry ohrožení chudobou nebo sociálním vyloučením.

Sociální problémy jakými jsou sociální a ekonomické nerovnosti, chudoba, výskyt marginalizovaných a vyloučených jedinců a sociálních skupin, představují značnou hrozbu stability společnosti a sociální soudržnosti. Odhalují nesoulad mezi proklamovanými demokratickými ideály a faktickým stavem společnosti, která se vyznačuje stále rostoucími nerovnostmi. Procesy společenské diferenciací ústí do situace, kdy mezi občany vznikají nepřekonatelné bariéry vyplývající z jejich nerovného postavení a přístupu ke zdrojům. Tyto popsané jevy vedou následně ke vzniku společenských konfliktů a sociálního napětí. Z tohoto důvodu je třeba věnovat značnou pozornost těmto sociálním jevům a procesům. Stále viditelnější problém sociální exkluze, představuje téma, které by nemělo zůstat stranou pozornosti.

14. Resumé

The term of social exclusion can be defined as a repercussion on inequality of the individuals or the groups of population which members participate in the formation of the society causing the inequality of opportunities for those who are interested in it what leads to the shortage of possibilities of being involved in the formation of their life within the society, their seclusion and separation. All periods of a human life are affected by an unequal attitude, especially the area of education, labour market, living conditions, health care and the social security system. It is the government, market economy and civic society who take the responsibility for access and integration to all the areas mentioned above. The people, or citizens, whose social status is weakened by any circumstances in any of those areas of integration, are considered to be placed at risk of social exclusion. The aim of this thesis is to explain the terms such as social exclusion itself, to describe the formation of this phenomenon, to define the causes and errors of the social system and their formation and to find out about the results of a person whose life has been affected by living in the environment of social exclusion. My thesis begins with the description of the term of exclusion and explanation of its formation and connection to the historical aspect. Secondly, there is a view on the indicators causing the social exclusion which are described to be one of the significant point of the issues dealing with exclusion. Afterwards, there are mentioned the connected segments of social exclusion which are put in order and which affect each other leading to be interpreted in a different way according to its rate. In the next part of my thesis, there are displayed the psychological, somatic and behavioural consequences reflecting the conditions of living in social exclusion. Another part is dedicated to the relationship between social exclusion and social care and their following reactions either as a positive result or in a negative meaning leading to problems and incongruity. In addition to this, there are specified the terms such as the “the culture of poverty” and its critic provided by the sociologists and anthropologists. There is also a chapter referring to the ethnic group, especially the Romany population, and its connection to social exclusion and social care. It is followed by the chapter describing the problems related to the social care that can be caused either by the government who is in charge of the social security system or by the social workers who become the key elements for implementation of this system. A next chapter devoted of to the criticism and inoperative and purposeless way referring to social exclusion. The last part of this thesis refers to the European Union and its role within the implementation of social exclusion together with its comparison to the situation in the Czech Republic and its position within the countries of the European Union.

15. Seznam zdrojů

Odborná literatura:

KAJANOVÁ, Alena: Proč selhává sociální práce se sociálně exkludovanými. Praha: NLN, 2017, ISBN 978-80-7422-613-7.

KELLER, Jan: Exkluze jako sociální problém a jako otázka metodologická. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2014, ISBN 978-80-7464-490-0.

MAREŠ, Petr, HORÁKOVÁ Markéta a RÁKOCZYOVÁ Miroslava: Pojetí sociálního vyloučení. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2008, ISBN 978-80-7416-014-1.

NAVRÁTIL, Pavel, BUČKOVÁ Petra, BURJANEK Aleš a SIROVÁTKA Tomáš: *Romové v české společnosti: Jak se nám spolu žije a jaké má naše soužití vyhlídky*. Praha: Portál, 2003, ISBN 80-7178-741-8.

BAUMAN, Zygmunt: Individualizovaná společnost, Praha, Mladá fronta, 2004, ISBN 80-204-1195-X

KACZOR, Pavel: Sociální politka a sociální systém ČR, Praha, OECONOMICA, 2015, ISBN 978-80-245-2096-4

PREISSOVÁ, Andrea, TOLEDO Juárez Rafael a kol: Sociální exkluze v multikulturních společnostech, Olomouc, 2013 ISBN 978-80-244-3648-7

JANOUSHKOVÁ, Svatava a MARŠÁK Jan. Indikátory - významný prostředek našeho poznání: *Pedagogika*. 2008, LVIII

RŮŽIČKA, Michal a TOUŠEK Laco: Koncept sociální exkluze. *Soudobá sociologie: Oblasti a specializace*. 2014, IV

ČADA, Karel, BÜCHLEROVÁ Daniela, KORECKÁ Zuzana a SAMEC Tomáš: Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. 1. Praha: GAC, 2015

MAREŠ, Petr a SIROVÁTKA Tomáš. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) *Sociologický časopis: Czech Sociological Review*, 2008

MORAVEC, Štěpán: "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006

Zpráva o stavu romské menšiny v České republice za rok 2016: Úřad vlády České republiky Sekce pro lidská práva Oddělení kanceláře Rady vlády pro záležitosti romské menšiny a sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny. 1. Praha, 2017.

Elektronické zdroje:

Příjmy domácností rostly nejrychleji od roku 2008: Šetření životní podmínky 2015. *Český statistický úřad* [online]. 2016, 12. května 2016 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/prijmy-domacnosti-rostly-nejrychleji-od-roku-2008>

ČADA, Karel. Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit v České republice a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti. *GAC spol. s r. o: Ivan Gabal Analysis & Consulting* [online]. Praha: Gabal Analysis and Consulting, 2006 [cit. 2018-02-13]. Dostupné z: http://www.gac.cz/userfiles/File/nase_prace_vystupy/GAC_MAPA_analyza_SVL_aAK_CJ.pdf?langSEO=documents&parentSEO=nase_prace_vystupy&midSEO=GAC_MAPA_analyz_a_SVL_aAK_CJ.pdf

Jak funguje sociální začleňování. *Agentura pro sociální začleňování* [online]. Praha, 2018 [cit. 2018-02-28]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/nastroje-asz>

Situace Romů v Česku se zlepšuje, až polovina je ale sociálně vyloučená. *Idnes.cz: Zprávy* [online]. Praha: MAFRA, a. s., 2016, 8.2.2016 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/index-inkluzie-situace-romu-se-zlepsuje-d9t-/domaci.aspx?c=A160408_131947_domaci_jkk

Kam odcházejí romské děti po základní škole. Romové v České republice [online]. Praha: Český rozhlas, 2010, 29.12.2010 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <http://romove.radio.cz/cz/clanek/23682>

Identifikace zásadních problémů v oblasti sociálního vyloučení: Sociální začleňování – ústavněprávní a mezinárodněprávní rozměr problematiky. *Ministerstvo vnitra České republiky* [online]. Praha: MVČR [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://cse.google.com/cse?cx=015489265366623571386%3Aizzrwwg3bmqm&q=identifikace+z%C3%A1sadn%C3%ADch+probl%C3%A9m%C5%AF&ok.x=0&ok.y=0&ok=ok#gsc.tab=0&gsc.q=identifikace%20z%C3%A1sadn%C3%ADch%20probl%C3%A9m%C5%AF&gsc.page=1>

HOUSKA, Martin. Lisabonská strategie: Lisabonská strategie byla schválena na zasedání Evropské rady v Lisabonu na jaře roku 2000 s desetiletým časovým horizontem do roku 2010. Jejím hlavním smyslem je podpora ekonomického růstu a konkurenceschopnosti EU zejména ve vztahu k USA. *Ministerstvo průmyslu a obchodu* [online]. Praha: MPO, 2006, 11.1.2006 [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.mpo.cz/dokument2860.html>

Strategie Evropa 2020. *Vláda České republiky* [online]. Praha [cit. 2018-03-1]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/evropske-zalezitosti/evropske-politiky/strategie-evropa-2020/strategie-evropa-2020-78695/>

16. Přílohy

Seznam obrázků:

Obrázek č. 1 Struktura sociálního vyloučení	strana 8
Obrázek č. 2 Graf Míry materiální deprivace, ČR, 2005 až 2015	strana 14
Obrázek č. 3 Graf míry ohrožení příjmovou chudobou podle ekonomické aktivity	strana 15
Obrázek č. 4 Graf vývoje míry ohrožení příjmovou chudobou	strana 16
Obrázek č. 5 Graf pracujících ohrožených příjmovou chudobou podle typu jejich domácnosti	strana 20
Obrázek č. 6 Graf Chronických neinfekčních onemocnění v romské a neromské populaci	strana 25
Obrázek č. 7 Graf dalšího směřování dětí, které ukončily své vzdělání na ZŠ hlavního vzdělávacího proudu	strana 41
Obrázek č. 8 Graf odchodů romských a ostatních dětí po ukončení základní školy podle pohlaví	strana 42
Obrázek č. 9 Vývoj vybraných ukazatelů charakterizujících riziko chudoby a sociálního vyloučení v EU v roce 2010 (% z populace)	strana 68